
Úvodem

Odkud a kam...

At už člověk clevědomě vede svůj život a často o něm přemýšlí, ohlíží se nazpět a plánuje daleko dopředu, anebo si životem bezstarostně klouže a zajímá se jen o přítomný den, má o své cestě aspoň mlhavý celkový obraz. Tento obraz bychom mohli přirovnat k mapě se zakreslenou trasou nebo ke scénáři, podle něhož se do určité míry a určitým (složitým) způsobem řídíme. Zkusme si tento obraz přiblížit tím nejnázornějším příkladem, jaký můžeme dát – pohledem na vlastní život, do vlastního nitra.

Čára života

Na obrázku je znázorněn váš život v největším možném zjednodušení, ve formě prosté úsečky ohraničené krajními body. Začal zrozením, přesněji řečeno počátkem (☉), a skončil smrtí (†). Nevíme, kdy zemřeme, ale zkusme si „zahrát“¹ tak, že odhadneme, kde na této úsečce je naše současná chvíle, to znamená, s jakou délkou života ve svém životním scénáři (tak nějak neurčité, jak už to bývat) počítáme. Vidíme se ve čtvrtině, třetině, polovině – nebo snad krátce před koncem? V každém případě si na znázorněné úsečce označte nějaký bod jako současnou chvíli. A teď se podívejte „za sebe“: Které nejdůležitější události

1 Užívám avšak ověřeně, protože o hru – jak to v psychologii bývá – ztvorně jde i nejde, jde o hru ve smyslu uvobření fantazie a povzbuzení fantazie, a nejde o hru ve smyslu nehravé legrace, jantah zbitavý. Každá počítavě zaměřená nad sebou snahou je hrahou na cestě, o které přesně míváme, kam nás dovede.

určitely váš život, formovaly vaši osobnost, otvíraly nebo zavíraly vaše možnosti? Kde byly rozhodující krizové body? Vyznačte je na úsece jako body. Mohou být dvě nebo tři, případně více, ale nejděte nad sedm. Pak se zamyslete nad svou budoucností: Co od ní čekáte, a kdy? Na co se těšíte, čeho se bojíte, jaké činy ve vás usilovávají?

Vemtejte této hře aspoň pět minut (raději půl hodiny), všechny označené body si heslovitě popište a udělejte si k nim poznámky – a pak se podívejte na obrázek na str. 284, kde najdete pro ilustraci takový konkrétní záznam určitého člověka: autobiografii (vlastní životopis) v kostce spojenou s tím, co bychom mohli nazvat „autobioprojekt“ nebo jednodušeji *životní projekt*.

Ale nedívejte se na str. 284 hned, nejdřív aspoň těch pět minut pracujte (hrňte si) zcela samostatně, bez nápovědy. Vyladí se to: i způsob, kterým k této úloze přistoupíte, jak ji pojmete, je pro vás charakteristický, a je tedy příležitostí k sebepoznání.

Na zmíněném obrázku je zakreslena navíc křivka životní spokojenosti dané osobly (pacientky), která dává její autobiografické zkratce další rozměr. I vy si můžete takovou křivku dokreslit nad svoji autobiografickou úsečkou (a protáhnout ji třeba i do budoucnosti, kde ji vystihněji nazveme *křivkou naděje*). Kdy jste měli období nejvyššího „stopycentra“ štěstí, kdy to bylo tak „na paděsát procent“, a kdy jste byli úplně „dole“?

Pokuste se zaznamenat, jak to tehdy *skutečně bylo*, nejen co jste si o tom *mysleli*. Člověk se může pokládat za nešťastného, být velmi nespokojen – a po letech pochopí, že právě tehdy byl velmi šťastný. A stejně dobře to může být i naopak.

Jestliže vás tato hra zaujala, můžete sestavit ještě životní úsečky svých rodičů, případně i svých dětí, tak jak je vidíte vy. Skojí za zamýšlení, jak životy rodičů a dětí souvisí, jak se vzájemně ovlivňují, jak se některá témata, nedofiněné otázky a díkoly vrací, jak individuální životní cesta je etapou životní cesty celého rodu.

***

Kniha o lidském životě jako celku jsme začali praktickou ukázkou toho, oč nám jde především; *jak si svou životní rozumně ten, kdo ho žije a utváří*. To je naše přirozené východisko, ke kterému se budeme stále znovu vracet. Vycházíme přitom z přesvědčení, že vedení vlastního života je realizací *osobní svobody*, která patří k nejvyšším hodnotám moderního člověka. Právě svoboda ovšem znamená menší prokletí volnost, možnost dělat, co se nám zachce. Jsme tím svobodnější, čím jsme vzdělanější a statečnější, čím lépe rozumíme době, v níž žijeme, čím více se orientujeme na cizí, jež přesahují náš individuální život – a také ovšem čím jsme duševně zdravější, čím lépe rozumíme svým hlubokým motivům a silám, čím lépe dokážeme ovládnout své možnosti a mozaiku.

Život, vědění a věda

Tato kniha chce být praktická. Chce čtenáři pomoci, aby se orientoval na své vlastní životní cestě. Aby si dovedl poradit v krizi, ve které možná právě je nebo která se nevyhnutelně – a předvídatelně – blíží. Aby se dovedl připravit na to, co ho v budoucnosti pravděpodobně čeká, dobrého i zlého. Aby nepropásl příležitosti, které se nevracejí. A zároveň aby lépe rozuměl životní cestě těch, se kterými žije jako matka nebo otec, syn nebo manželka, anebo které má na starosti jako učitel, lékař, trenér, rádce nebo prostě přítel, jemuž okolí důvěřuje a na kterého se lidé obracejí v životních těžkostech.²

Tedy nic zvlášť nového. Rady do života se dávají, co svět světem stojí, a v knihách nových i v těch nejstarších je nashromážděno mnoho životní moudrosti, ať už jde o psychologický román, poezii, staré mudrosloví nebo o knihy vzpomínek.

Každá doba je však jiná, má své vlastní naděje a strachy, nově si klade věčné lidské otázky a novým způsobem se na ně snaží odpovědět. Naše doba nízí na vědu, mimo jiné na psychologii a sociologii. Snažíme se popsat průběh lidského života, rozemnat v každém individuálním životě něco typického, kladu silitkovat životní cesty, najít zákonitosti, podle kterých tyto cesty – přes svou velkou rozmanitost – probíhají. Na základě tohoto poznání se pak snažíme ovlivňovat druhé lidi a pokoušíme se využít ho i pro vedení svého vlastního života.

Psychologie a sociologie ovšem měly i mnoho jiných zájmů, než je běh lidského života. Psychologie zkoumá duševní funkce – vnímání, myšlení, citění, strukturu „psychického aparátu“, zabývá se měněním různých vlastností jako inteligence, dominance atd. Když už se zkoumá vývoj, pak především v dětství a dospívání; a nikoli vicelem, nýbrž po dílech líních, jako je vývoj myšlení nebo vývoj kresby. Celoroživotním vývojem se začala soustavně zabývat německá psycholožka Charlotte Bühlerová asi před sedmdesátí lety – vznikla klasická kniha *Lidský životní běh jako psychologický problém*. Od té doby se mlhuví o *psychologii životního roztří* (Hesperian psychologie). Velmi šťastný je pojem, který navrhl britský psycholog Josef Kožič: *biografická psychologie* (reeky bios = život, dromos = běh). Pro běžné užívání neobrábný, ale autorovi nejlížeší je Antanževův pojem *psychologie životní cesty*. Slovo cesta svou obrazností hned napovídá řadu souvislostí specifické lidských a je blízké bezprostřední zkušenosti: na cestě jsou setkání a loučení, hloučení a návraty, nebezpečně krizovnlky, brody a průsmyčky.

² Tato kniha má výslovnou psychologičtí především *populární* cíl, což někdy znamená dát spoznání, zejména v oblasti praktické přednost před přemostí a odborností. Mnoho poznání nováček má být jen takto, která a nel vyplývá. Odlišným jazykem psaná psychologičtí predstava má být zejména v seznamu literatury (evlává Václavová, 2000, a Langmator, Křepelová, 1999). Praktické odlišné řešení a náročná myšlenky usádná v poznámkách pod čarou.

Matematická psychologie jako věda se rozvíjí pomalu. Ujasňuje si vlastně teprve své základní pojmy a strategie. Je např. těžké vymezit pojem vývoje tak, aby se hodil pro výklad všech životních stadií. Hledají se metody, kterými by bylo možno sledovat vývoj člověka od prvních let až do pozdního stáří, a není ani vždycky jasné, které vlastnosti je nejdůležitější dlouhodobě sledovat. Snažíme se vytknout zákonitá stadia životní cesty, její nejdůležitější předěly. Víme už mnoho o tom, jak se liší dítě od dospělého a dospělý od starce, to nás však samo o sobě neuspokojuje. Jde nám o vědění uspořádané po způsobu toho novověkého stylu myšlení a zkoumání, který se nazývá věda: o vědění ověřené přísnou disciplinou logické a matematické metodologie, neúnavnou kritikou zaměřených předpokladů; neboť stále znovu se přisílujeme, že jsme bezděčně považovali za samozřejimé něco, co vůbec samozřejimé není.

Jde nám o vědu, ale zároveň *nemůžeme čekat*. Musíme rozhodovat (také o době samyčel), radit, léčit, vychovávat teď, dnes, denně. Musíme se přitom opírat o poznání obsažené i jinde než ve vědě, v těch zmíněných starých i nových vyprávěních, jež jsou založena na zkušenostech tisíciletí i na postřehu současných; jejich přesnost bývá přesností umělce, filozofa, historika. Moudrost, kterou potřebujeme, bývá vtělena ve zvycích a ve způsobu života různých společnostech, v tradici, které rozumíme, protože jsme v ní zakotveni. Najdeme ji v celborném přesvědčení velkých pedagogů a psychoterapeutů, kteří také museli jednat a očekávat, až věda se svým precizním, ale téžkopádným aparátem prověří jejich geniální postřehy. Nesmíme se bát vstoupit ani na tenký led existenciální, domněnek odvozených pouhou — být svědomitou — úvahou z toho, co je prokázáno.

Trnk je tomu v životě a nemůže tomu být jinak ani v této knize. Řídím se příkladem svého velkého zesnulého učitele, pražského profesora Václava Příhody. Ten ve svém monumentálním díle bez rozpaků cituje Balzaka i Schopenhauera, Komenského i Goetha, denní tisk i statistickou ročenku — a někdy i vzpomínky ze svého bohatýrského života.

Psychologie je „*věda deon totrii*“, od počátku v ní můžeme sledovat dva směry. První směr, *objektivisticko-technokratický*, se orientuje na přírodní vědy, na objektivní poznání, měření, matematiku a co nejjednodušší (redukující) vysvětlení zkoumaných jevů. Tento směr má aleon zkoumat lidí jako jiné objekty, aby je bylo možno využívat, ovládat, připravit měnit. Druhý směr, *humanisticko-rozuměcí*, se učí více z humanitních věd, jako je historie, vědy o umění a literaturě atd. Psycholog orientovaný na tento směr se snaží rozumět lidem na základě vzájemného setkání jako bytostem, z nichž každá žije svůj jedinečný svět, raduje se, bojí a douhá. Na základě tohoto porozumění se snaží pomáhat druhým k tomu, aby byli svobodnější, moudřejší, zodpovědnější a šťastnější. — Mezi těmito dvěma směry je stále napětí, ale možnou také velkou plodnou spolupráci. Tato kniha je pokusem nacetřnout na základě obou směrů oborů lidského života, který bude sloužit a který čtenářem provedu, aby hledal a vytvářel smysl své vlastní existence.

Na tomto místě bych rád poděkoval stovkám pacientů, poradenských klientů i jiných lidí, kteří mi světili své životní příběhy. Bez nich bych nemohl napsat tuto knihu. Mnohdy šlo o osudy těžké, spleťte i kruté, ale vždycky jsem se snažil vidět je jako příběhy s nadějnou budoucností.

Snad se bude některým čtenářům zdát, že se příliš zabývám stinnými stránkami života, myšlenkami a city, které je lépe vůbec neobnažovat. Avšak jedním z hlavních motivů této knihy je ukázat *život bez předsudků a lůzů*, které mívají lidé různého věku sami o sobě, o svých vrstevnících i o lidech jiného věku: děti o svých rodičích, čtyřicátníci o sedmdesátinících (a naopak), skoro všichni o barolátech. Jako příklad uvedme tuctový barvoťsk „Matka miluje své dítě“, který působí obecný zmatek. Co si má počít nastávající matka nebo matka nesnesitelného tříletého tyрана, když ke svému dítěti pocítí nechuť, odpor, nebo dokonce záblesk nenávisť? A jak se má vyznat v situaci šestiletá dívka, která jaksi povinně věří, že každá matka miluje své dítě, a přitom ze své matky cítí — právě teď nebo měsíc po měsíci — spíše chlad a nenávisť, přestože má od ní plný polkoj krásných hraček a oblečení z nejdražších obchodů?

Ano, matka miluje své dítě, radostně, upřímně, věle, obětavě. Jenže to není dogma, to je norma, žádoucí stav, ke kterému se blížíme někdy těžce, nejistě, pomalu a složitými oklikami, zvláště jestli jsme sami byli v dětství milováni složitě, nejistě, vlažně — nebo vůbec ne. A ten vztah lásky stejně jako jiné vztahy mezi lidmi se musí vyvíjet: nesedíme spolu na jednom místě, jdeme po cestě, na níž nás čekají proměny, ztráty, loučení a nová setkání. Úkolem psychologie není jen zjišťovat, jací lidé jsou, ale také jací mohou být, jakými se mohou stát. *Co má a může být, to je nejlepší východiště pro zkoumání toho, co opravdu je*: chudobu vidíme, kde víme o možném bohatství; chlad cítíme, kde známe možnou vřelost; pouta nás tlačí tam, kde víme, co je to svobodný lidský vztah.

Měli se člověk orientovat ve svém osobním životě, musí *znát mantinely*, které mu vymezuje příroda stárnutím, nemocemi a tělesnými slabinami, jež mu často zůstávají dlouho skryty. Má znát i drsné stránky sociální reality, o kterých se běžně nemluví nebo které máme sklon přehlížet, dokud jsou dále než špička našeho nosu. Bolest a tragiku života ani jeho trapné, ubíjející lapáče není správné zakrývat růžovým paravánem. Trpké pravdy o životě jsou výzvou: chťjme od života tolik krásy, dobra a pravdy, aby to stálo za všechno utrpení, které v něm musíme podstoupit!

Psychologie životní cesty se nutně zabývá „velkými“ tématy, která jinak obvykle zůstávají na periferii vědecké psychologie, protože dosud nebyly vytvořeny předpoklady pro jejich exaktní zpracování. (Dnesšní psychologie má — jako věda vůbec — sklon zabývat se hlavně dilemami, dobře obranitelnými tématy.) Jsou to otázky dlouhodobě životní perspektivy, hodnot, smyslu života, vztahu ke smrti, správnosti, vztahu k sobě a k lidem vůbec, identity a další

hodná, systematická témata. Sama biodromální psychologie je téma větší než život jednoho badatele. I když nepovažuji tuto knihu za soustavné vědecké dílo, mám ho, že je plná mezer. S každou kapitolou, s každým tématem se vynořily nové, živelně důležité otázky, na něž se těžko hledají odpovědi.

Kapitola 1

Co je a jak se dělá biodromální psychologie?

(Základní pojmy a metody)

Co je vývoj?

Vývoj je slovo, které má v běžné řeči vysokou frekvenci a široký, dost neurčitý význam. Uživáme ho, když chceme říci, že něco probíhá a přitom dochází ke změně: situace se vyvíjí, fotbalový zápas se vyvíjí, nemoc se vyvíjí tak a tak. I tyto samozřejmě souhlasíme, když někdo řekne, že i člověk se vyvíjí – ale neznamená to pro nás nic zvláštního.

Chceme-li pojmu vývoje hlouběji porozumět, je nejlépe podívat se trochu do jeho historie. Zjistíme, že vývoj byl *jednou z revolučních myšlenek 19. století*. Znamene Darwinovu teorii, jež říká, že obrovská rozmanitost živočichů forem na Zemi je výsledkem *náhodných mutací genů a selektivního přežívání jedinců podle schopnosti obstát v daných podmínkách*. „Člověk vznikl z opice!“¹ Tato teze radikálně změnila nejen tehdejší biologii, ale také celý obraz světa, který sdíleli vzdělanci i ostatní veřejnost. Zde je jasné, co se rozumí vývojem: řada změn, které vedly od nejjednodušších jednobuněčných organismů až k doko-

¹ To je vulgární formulace, jež volá do obecného povědomí pro svou jednoduchost. I když však budeme mluvit přesněji o „opuletých předcích“ a i když budeme konstatovat mezery v Darwinově teorii, důsledky pro naše vidění světa budou v podstatě stejné.

zákonnosti lidského organismu? To je hlavní vývojová linie a vedlejší linie vedly ke vzniku všech dosud existujících i vyhynulých zvířat a rostlin.

Pojem vývoje nezástával omezen na teorii o vývoji druhů. Zlákal vědce jiných oborů, kteří si ho ovšem vždycky uzpůsobili podle svých potřeb, aby jim pomohl zvládnout *zákonitost změn*, jež pozorují oni. Máme tedy různé teorie společenského vývoje, vývoje jazyka a kultury a na druhé straně i vývoje vesmíru. Na půdě biologie ne začalo mluvit vedle druhů také o vývoji individuálního organismu, nedatlivě živé bytosti. Největší zájem se samozřejmě soustředil na vývoj lidského jedince, jak před narazením, tak v dětství a mládí. Teorie psychologického vývoje vznikaly – trochu přehnaně řečeno – jako jakýsi přívěsek biologických vývojových teorií, pod jejich vlivem a podle jejich vzoru.

Vedci různých oborů užívají tedy pojem „vývoj“ každý po svém. Tak vzniká vlastně již dávno vznikl) úkol pro filozofy: promyslet, co vůbec vývoj je, jak vlastně rozumět tomuto pojmu. To je složitý úkol, zvláště když si uvědomíme, že se do pojmu vývoje mísí – a to ovšem i v psychologii – *osvětská tradice útrpy a protok* a romantické přesvědčení, že existuje něco jako vývoj ducha a národů. Co tedy obecně je vývoj, vývoj čehokoli? Řekneme jen velmi přibližně a ne úplně: Vývoj je změna, při které organismus nebo jiný vyvíjející se objekt:

- *zabývá* nové vlastnosti, přičemž si ponechává dosavadní (ale některé dosavadních vlastností zpravidla ztrácí);
- *ne stává* složitějším vnitřně (vztahy mezi jeho částmi) i navenek (vztahy mezi ním a jeho okolím);
- *ne stává* méně závislým na svém okolí, tedy autonomnějším.

Do pojmu vývoje je možno zahrnout – a pro filozofa je to vlastně povinností – odpovědnější změny probíhající opačným směrem: organismus nebo jiný objekt zákonitě spóje k zákonu, upadá.

Nam jde v této knize o duševní vývoj lidského jedince. Tím si teorii vývoje ovšem zjednodušíme. Ale než opustíme obecnou rovinu vývoje vůbec, řekneme si naprosto, které hlavní myšlenky inspirovaly vývojové psychology zaměřené na lidského jedince v době, kdy jejich obor vznikal:

■ *Člověk ve svém duševním vývoji opakuje duševní vývoj celého lidstva*: Kojeneček začíná v určitém smyslu tam, kde začínalo lidstvo před vznikem kultury a civilizace, a jeho cesta k dospělosti vede k jaspejšimu, bohatšímu, více vědomému.

■ *Evolutione ne určijá* jen tělesných tvarů a funkcí (anatomie a fyziologie, vyborž také instinkty, jež a velké části řidi i lidské prožívání a chování. *Evolutione psychologie* (teorie je v současnou době dosti populární, protože nabízí elegantní a jednoduchá vysvětlení pro mnoho jeví tvrdí. *Mnoho* a smazá člá, vskaz, spůsobu jednání a dráhy lidské atd. Jeť pochopit, když si položíme otázku, *jak to přichází k změně a zákonitě probíhá* dění (ale a tak prožívajícího a jednatelého jedince – v podmínkách prostředího života, ani náhodě v okolních sávaních, kde ani náhodě ani předlohou žití ve skupinách a jio. *Člověk*

mému duševnímu životu. V historii lidstva lze vidět analogie k individuálnímu vývoji myšlení, řeči, rozumového ovládní citů atd.

■ *Duševní vývoj jedince opakuje vývoj, kterým procházela psychika ve vývojové řadě živočichů, od nejjednodušších druhů až po lidooxy, schopné už rozvíjetého dorozumívání a elementárního myšlení.*

■ *Duševní poruchy, zejména opožděný rozumový vývoj, ale i nedostatečný vývoj uslechtlých citů nebo duševní chorobu, to vše je možné pochopit jako ulpění na určitém stadiu vývoje nebo jako nežádoucí návrat.*

■ *Duševní vývoj jedince se podobá jeho tělesnému vývoji: tak jako se lidský zárodek rozděluje v jednotlivé orgány se stále složitější stavbou, tak také psychický organismus je schopen stále rozmanitějších reakcí a činností.*

Vývoj jedince

Pojem vývoje má – jak jsme uvedli – v různých oborech různý význam; přesněji řečeno, slovo vývoj označuje v různých oborech odlišné, i když úzce spřízněné pojmy. Teď se soustředíme na ten pojem vývoje, který v této knize nejvíce potřebujeme, tj. na vývoj jedince; myslíme přitom samozřejmě především na jedince lidského. Tedy znovu: Co je vývoj?

1) Vývoj jako řada zákonitých změn

Vývoj je řada zákonitých změn, které nastávají v zákonitém pořadí: tak, a ne jinak. Například motýl se vyvíjí tak, že se z nakladeného vajíčka vylišne housenka, ta se – po řadě méně nápadných změn, jež proběhnou v tomto stadiu vývoje – změní v kuku a z ní pak vznikne dospělý motýl. Ve vývoji lidského těla nejsou předěly – snad s výjimkou porodu – tak markantní, ale tělesný vývoj má přesto zcela určitou zákonitost. S duševním vývojem člověka je to ještě složitější – ale o tom právě tato kniha je.

Řekli jsme *zákonitá* změna. To znamená, že ne každá změna, která se u námi v životě stane, je vývojová. Jestliže při autonomně utrpním těžký úraz, je to velká změna mého organismu, ale není to jeho vývoj. Je to náhodný násilný zásah do vývoje. Jestliže přežiju, ale příjdu o ruku, budu se i dále vyvíjet, můj tělesný, a zejména duševní vývoj tím však bude poznamenán. – Podobně dítě prodělává určitý citový vývoj, do kterého může násilně zasáhnout dětsí odloučení od matky v raném věku. Vývojový proces se nezastaví, ale bude skokově poznamenán, pobeží jinak, než (by) měl. Zásah do vývoje je v obou případech náhodný, nezakonitý, další vývoj je opět zákonitý. Četné větší i menší náhodné zásahy do tělesného i duševního vývoje vedou – vedle jiných vlivů – k tomu, že se různí lidé vyvíjejí tolika různými způsoby. Snažíme se ovšem – věda jinak nemůže – převést tuto rozmanitost naprosto zřídka na menší počet *typických variant* individuálního vývoje.

1) Vzestupné a sestupné stadium vývoje

Vývoj má predovšetkým stadium vzestupné, často se dokonce za vývoj označuje jen toto vzestupné stadium. Pak následuje – zhruba řečeno – stacionární stadium, uzavírající vývojové plató, a konečně sestupné stadium.⁸

Vývojový vzestup stejně jako sestup jsou nevratné procesy. I když v duševním vývoji pozorujeme někdy náznaky návratu, regrese na nižší úroveň, není nikdy skutečný návrat ke stejné kvalitě; a také žádná omlazovací procedura ovolo vrátim ke skutečnému celkovému omlazení.

Vývojový vzestup znamená zdokonalování a obohacování. V tělesném vývoji znamená nové orgány a nové funkce, např. rozmnožovací. V duševním vývoji se objevují také nové funkce, nové činnosti: vnímání barev, zpěv, logické uvažování, svědomí. Tyto funkce se zdokonalují, činnosti se zrychlují, zjemňují. Sestupným stadiu pak tělesný i duševní život upadá. Orgány slábnou, degenerují, přestávají fungovat. V duševním životě slábnou paměť, člověk ztrácí přesnost a logiku, ochuzuje se o to, co ho dříve těšilo, v novém prostředí se špatně přizpůsobuje. Život se omezuje, ochuzuje a zvolna rozpadá. Sestup končí tělesným i duševním pádem, starčekým marasmem.

Vývojový vzestup a sestup se časově překrývají. Pokud jde o tělesný vývoj, biologická teorie trvá na tom, že všechny živé tkáně stárnou od samého začátku, od počátku. Lidské oko je znatelně postiženo involucí už po desátém roce, kdy se začíná zhoršovat zaostření pohledu na blízko i na dálku, zatímco ostatní orgány prochází ještě vzestupným vývojem. Mezníkem, kdy tělesný sestup začíná převládat nad vzestupem, je – podle hrubého odhadu – obvykle první rok života.

I v duševním životě se překrývá vzestup se sestupem. Například děti musí trávit něco ze své spontánnosti, ze své živé fantazie a bezprostřednosti, které i much totiž obdivujeme, aby mohly postupit ve svém vývoji a začít se soustavnou školní prací připravovat na své úkoly v dospělosti⁹. Jiný příklad: po nedostatek by už málokdo zvládl vysokoškolskou matematiku, ale schopnost uzavíratého, moudrého rozhodování, které se opírá o životní zkušenost, bývá spíše než v mládí. Pokračující vzestup tedy kompenzuje ztráty způsobené nedupem, a to někdy až do pozdního věku.

Vývojový sestup není pouhým úpadkem – asi jako když chátara a opořebo-ava se nedomobil. Jde – aspoň zčásti a aspoň v prvním stadiu sestupu – o důmyslnou, naprogramovanou přestavbu organismu a smad i psychiky. Touto úpravou se budeme podrobně zabývat v posledních kapitolách. Možná

⁸ Vezstupné stadium se nazývá také involuce. Vezstupné stadium však nemůžeme nazývat evofucí, protože touto formou je rozarovan pro vývoj druhu.

⁹ Školní nám zde psaně přirovnání keví toudi ztráceli obelvat plátky, aby se mohli vyvinout v plod. Vychel se, jf koptrodu zmanena vřkyky také něco ztráceli

i sama smrt je něco jako zrušení útvaru na povel „Rozhodl!“, který přichází zevnitř, z moudrého genetického programu.

c) Diferenciace a integrace⁸

Vzestupný vývoj spočívá v tom, že se jedinec *diferencuje* (rozrůžňuje). V biolo-
gickém vývoji je to zřejmé: oplodněná buňka se množí dělením a postupně vzniká zárodek složený z buněk různého druhu, později z různých orgánů. Podobně chá-
penne psychický vývoj: již během nitroděložního života se plod začíná účelně
pohybovat, po narození se pak objevují nové a nové psychicky řízené činnosti, jak
jsem se o tom již zmínil při definici psychického vývoje. Nové činnosti přitom
nevznikají „z ničeho“, nýbrž právě diferenciací těch činností, které zde již jsou:
např. pohyby paží se zjemňují, dítě je schopno stále většího množství různých
pohybů; totéž platí pro intelektové výkony, citové reakce atd.

Druhá stránka vzestupného vývoje spočívá v *integraci*. Opět je to jasné na
tělesném vývoji: čím více má organismus různých orgánů, tím dokonalejší musí
být jejich souhra. Tak třeba obvyklá chůze je už složitou integrací, koordinací
pohybů celé řady svalů nohou, paží i trupu, které se na ni podléhají. Integrace se
vyká také citů a motivů: díky diferenciaci má člověk stále více různých přání,
chtěl by je všechna realizovat; a jen díky dokonalejší integraci je v jeho životě
míř, nikoli chaos, protože dokáže svá přání navzájem sladit, najít přiměřené
kompromisy. Jdu si například zahrát košíkovou a přitom uspokojím současně
své přání fyzicky se vyřádít, dokázat sám sobě i jiným, jak jsem zdatný, tedy
posílit si sebevědomí, vybit nahromaděné agresivní napětí, které nemohu odre-
agovat v práci, kde vzniklo, být si citově blízko s jinými muži, popovídat si. Cel-
kovy zážitky je využívány, všestranně uspokojivý.

Integrace dodává našemu jednání a prožívání také *kontinuitu v čase*.
Hovedu se například těšit na nějakou vzdálenou radost, naplánovat si řadu
akcí, které mě přiblíží k žádoucímu cíli. Překážky, které mě při tom potkávají,
důležitou příjmout jako výzvu ke zvýšenému úsilí, poprat se s nimi, a dokonce
mi potěšení z toho, že se s nimi peru. Když mě jeden den práce nebaví, vzpo-
memu si¹⁰, že večera mě bavila a zítřka pravděpodobně bude zase bavit, takže oka-
mžitou nechat zaintegruji do celku svého citového života a tím ji zvládnu.

Integrace hraje významnou roli i v psychickém sestupu. Stárnout znamená
ztrácet, a tu musíme odepisovat dosavadní možnosti, vyklízet pozice – což si
vytvoříme novou integrací všeho, co zbývá. Později se musí i sama integrace
znehodnotovat a poselže selhává. Tím duševní život ztrácí pevnou organizaci
a bezcentrálně „váns“, dohasíná dříve než život těla.

⁸ Zntanckého integror = celý, úplný; dosazení efektivity, smrti, harmonie.

¹⁰ Pozor: paměť k tomu nestárá, musím uneti paměť také nevolným způsobem poznat – rozpoznat
souhra je složitéjší

rozvoji na sto miliard buněk. Během života některé odumírají, podle nejnovějších poznatků se však mohou také tvořit nové. Struktura mozkových buněk je ještě řadu let dotváří, vzrůstá počet spojení mezi nimi a jejich dlouhé výběžky se hojně opouzdrňují, takže se zdokonaluje vedení vzruchů (signálů) mezi nimi. *Psychická maturace*¹¹ (biologické dozrávání) mozku a tím se zvyšují jeho funkční možnosti, rostle kapacita pro učení. Na základě toho se realizuje genetický program, vynořují se "nové činnosti, pro které dříve nebyly předpoklady. Nedovíme přesně říci, jak musí mozek dozrát, co se ve kterých jeho částech musí změnit, aby dítě dokázalo uchopit předmět, na který se dívá, aby dovedlo právně použít slovo „máma“, aby dovedlo nakreslit lidskou postavu s ústy a očima, aby samo sobě řeklo „nesmíš“. Máme však dobré důvody předpokládat, že takové zcela určité vývojové změny v mozku probíhají. Uvedené výkony se totiž objevují v určitém pořadí a v určitém věku, značně nezávisle na tom, jakým prostředím dítě vyrůstá a co se je rodiče snaží naučit. Čím je dítě starší, tím je závislost jeho duševního vývoje na maturaci mozku volnější, tím větší roli hraje učení, tím více se také vzájemně liší děti vyrůstající v různých prostředích.

Také *sexuálně stadium psychického vývoje* je determinováno biologicky. Československým faktorem přitom patrně není úbytek mozkových buněk, ale zhoršení jejich funkce, přinejmenším zpomalování jejich činnosti (zpomalení postupu ve starší věšcechy životní pochody, některé více, jiné méně). Sexuální vývoj mozku probíhá (i u zdravého člověka) podle určité zákonitosti a je možné, že on je řízen genetickým programem.

Mozek řídí organismus i jeho vývoj ve spolupráci se starším řídicím systémem – *hormonálním systémem*, což je systém žláz, které vyměšují do krve¹² hormonálně působky zvané hormony. Hormony se krví rychle rozšíří po celém těle a napádu svého adresáta, kterému předají příslušný pokyn k činnosti. Kdyby přestal hormonální systém fungovat, nežili bychom ani hodinu. Řídí však rovnale děje jako menštruační cyklus, celkový tělesný růst, tělesnou proměnu z puberty a řadu dalších vývojových změn. Zatím ani zdaleka neznáme všechny mechanismy hormonálního systému. Nejdůležitější z jeho žláz je zejména hypofýza (podvěsek mozkový), která produkuje větší počet hormonů než kterákoli jiná žláza, ovládá řadu dalších žláz a úzce spolupracuje s mozkem.¹³

Biologická determinace duševního vývoje spočívá tedy především v tom, že se vyvíjí mozek, nositel psychiky, a celý neurohormonální systém řízení organismu. Později však uvidíme, že biologické faktory působí na psychický vývoj ještě jinými mechanismy (viz str. 34).

11 *Maturace* rozumíme říst a změny probíhající v psychoposti dané genetickým (vrozovým) programem, který se postupně aktivizuje, a to relativně nezávisle na vnešních vlivech. *Maturace dítěte* *neboli* *je* určuje, co se jedinec máže v daném vývojovém stadiu vyvíjet k jakému postupu učení, do ovšem závislá i na vnešních vlivech, například na zdravotním stavu – a také, což je pro nás velmi zajímavé, do jaké míry i na duševním stavu a na tom, jak jsou stimulovány psychologické procesy (Vágnerová, 2000, 21). *Maturace* a vnešní vlivy tedy přecházejí ve *variace* *interakci*.

12 *Mozek* o tzv. vnitřní výměňování činnosti se řídíva hormonu vnitřní sekrece. Příslušný hormonální obor se nazývá *endokrinologie*.

13 *Psychické* *rozvoje* *systém* a *hormonální* *systém* *při* *řícení* *organismu* *úzce* *spolupracují*, *navzájem* *ovlivňují* *a* *reciprocně* *interagují* *systémem*.

14 *Ami* *před* *2000* *lety* *probíhal* *ve* *filozofii* *složitý* *a* *slavný* *spor* *mezi* *tzv.* *empirismem*, *ktej* *zastával* *teorii* *o* *maturaci*, *ktej* *reprezentoval* *Leibniz*. *Leibniz* *tvrdil* – *zhruba* – *že* *vše*, *co* *je* *v* *lidské* *myšlce*, *muselo* *se* *tam* *nejak* *dostat* *skrze* *smysly*, *tedy* *zvenčí* *základ* *vrozené* *těle*, *na* *jaké* *věřil* *Platon*! *Maturaci* *ne* *namítal*, *že* *to* *ne* *podstatnější*, *to* *je* *je* *způsob*, *jakým* *na* *sebe* *mechanicky* *působí* *to*, *co* *je* *o* *o* *přícházi* *skrze* *smysly*, *je* *dané* *předem*. *Těchky* *byla* *psychologie* *součástí* *filozofie*, *několi* *napomáhalo* *vědce* *Descartes* *v* *psychologii* *tyto* *diskuse* *mnohem* *zjednotil* *a* *vyhrančil* *stanoviska* *filozofů* *v* *nich* *magi* *ovně* *mlata*. *Alle* *přece* *je*... *Přec* *jsou* *odborníci*, *ktej* *vypracují* *metody* *pro* *aplikaci* *dědičnosti*, *a* *jiní*, *stejně* *dobří*, *ktej* *vypracují* *metody* *pro* *aplikaci* *průběhu* *průběhu* *je* *např.* *genetická* *diagnostika* *slabosti* *koordinace* *motorové* *soustavy*, *nebo* *ji* *přehledně* *aplikaci* *metodické* *teoriet*?

altimno jejich odpůrci v ní viděli důsledek neutěšených sociálních poměrů. Tento spor měl značný *ideologický význam*, podobně jako spor o dědičnost inteligence, který měl i přímý význam *politický*: názor, že inteligence je převážně děditelná, pomáhal konzervativcům v boji proti snahám demokratizovat školství. Tak dnes dobře víme, podvyživené děti s horší lékařskou péčí vyrůstající v podstatě chudém nebo jinak nevhodném prostředí a pod vedením méně kvalitních učitelů v hůře vybavených školách mají v jedenácti letech v průměru horší výsledky v inteligenčních testech, ať už jsou jejich dědičné předpoklady pro vysokou inteligence jakékoli. Pokud se tyto rozdíly mezi nimi a mezi dětmi vyrůstkajícími v kvalitním prostředí vykládaly pouze dědičností, byla psychologie využívána k obhajobě a udržování třídní nespravedlnosti. Podle testování jednateli letech se např. ve Velké Británii řadu let prováděl výběr na gymnázia. Děti, které nebyly vybrány, měly pak natrvalo prakticky uzavřen přístup k vyššímu vzdělání.

Dnes víme, že některé duševní vlastnosti a funkce se na dědičném základě vysvětlou v příznivém i nepříznivém prostředí prakticky stejně, pokud ovšem zanedbáme prostředí nejsou extrémní (zatím si dovedeme představit spíše programometry prostředí nejistou extrémní (zejména v prvních letech života). Například psychomotorika se v prvním roce zřejmě rozvíjí podle genetického programu a rozdíly v prostředí hrají malou úlohu: v určitém pořadí se objevuje zvedání hlavičky, „paseňí koníčků“, sed, lezení, stojí a první kroky. Děti prvního ročníku dožně případně zpoždění zaviněné nemocí nebo omezením prostředí. Naopak ještěže věnujeme zvláštní úsilí tomu, abychom jeho vývoj usměrnili speciálním cvičením, cvičené dítě nezáviská trvalý náskok před nevyvíjenými. Jiné vlastnosti a funkce se v nepříznivém prostředí nevyvinou, např. schopnost důvěřovat druhým lidem může být v raném dětství na celý život podmaněna.

Autori zduřevňující vliv dědičnosti argumentují často tím, že prostředí ovlivňuje především obsah našeho myšlení, naše názory, postoje, které přejímáme od svého okolí, množství informací, které nám byly předány atd., daleko méně však vlnění strukturu osobnosti, např. inteligenci nebo svědomí. Jestliže vštěpíme dítěti nesprávné zásady, bude mít jeho svědomí „chybný obsah“, bude po něm vyžadovat třeba věrnost zločnickému gangu, jinak však bude fungovat normálně. Vysledky výzkumů v této oblasti mají velký význam pro pedagogickou psychologii.

Nový přístup k otázce dědičnosti a prostředí přináší *etologie*, jedna z nejdůležitějších biologických věd. Etologové zkoumají chování různých druhů zvířat,

8 Etologie je pedoborná vědecká vědli pakba obchází proutředí leponce manifestu předání, jež alné postupy jako pozorovat a měly tak vyvíjet jako psychologové. Zde se dokonce ukázalo, že tyto „obchody“ mohou být odlišné od přirozeného vývoje svého okolí a vlnění a vlnění (tato genetická vlnění).

od pohánění mravenců až po způsob, jakým utězuje vůdce vlčí smečky svou autoritu. Chování zvířat je v mnohém druhově dědičné, skoro bychom řekli „čistě dědičné“, u pospilité žijících druhů záleží však mnoho i na tom, co se mladé učí v kontaktu s matkou a s dalšími členy stáda nebo jiného společenství – případně i s členy lidské rodiny, v níž žije. Existuje také *lidská etologie*, která se snaží užívat stejných metod u člověka, srovnává lidské chování s chováním druhů člověku blízkých i vzdálených. Lidské chování se samozřejmě během posledních desítek tisíc let podstatně změnilo historickým vývojem. Copak mají polepeného grónský Eskymák (před vpádem naší civilizace do jeho země), ostrovan z Polynésie a strakonický dělník? Jestliže lidská etologie hledá v těchto letech společeného „přírodního člověka“ – má vůbec nějaké šance? Zdá se, že přece jen ano, např. – jak uvidíme – srovnává-li se chování matky k novorozenému v těchto na hony vzdálených kulturách: je až zázračně podobné! (Viz str. 96) Ukazuje se, že lidské instinkty nejsou chudé. Naopak, *naše instinktová oporna je velmi bohatá*. Nevytváří však hotové, rigidní celky chování. Jejich prvky vstupují do historicky vznikajících forem chování, projevují se v nejrozmanitějších modifikacích, podobách a převlecích. Jsou jakoby tvárným, ale nezměnitelným materiálem, ze kterého společnost vzděláváním a výchovou vytváří specifickou dítěte a později dospělého člověka. Když se snažíme vysvětlit, proč se k sobě dnešní lidé navzájem chovají určitým způsobem, nabídneme se nám někdy odpověď: protože to bylo účelné pro přežití jedince nebo společenství předchůdců jejich lidí. Lidé, nebo dokonce už jejich předkové podobní dnešním lidopům nás přezili, když se takto chovali, proto se toto chování zakódovalo do genetického programu a udrželo se do dneška – ať už je za současných podmínek vhodné, nebo nikoli. Tento způsob uvažování se nazývá *neodarwinismus*; jeho významným reprezentantem je Dawkins, autor vlivné studie *Sobeký gen*.¹⁶ Jeho myšlenkou jistě k podivným koncům, kdybychom na tomto základě chtěli vykládat celou teorii společenství, lidské psychiky a kultury a zařítit podle této teorie třeba školský systém. Některé hypotézy, ke kterým neodarwinisté dosahovali, jsou však zajímavé a podnětné; mají v současné psychologii stále větší vliv. Instinktovou výbavu je třeba ve výchově využívat a usměrňovat, není vhodné ji ignorovat.

Sociální hybné síly

Dnes víme, vývoj je do značné míry *determinován prostředím*. To platí pro vývoj osobnosti organismu a pro jakýkoli systém, který se vyvíjí, třeba i pro naši planetu. Sociální bytost ani nemohli říci, co je vývoj, kdybychom yrnechali vliv prostředí.

¹⁶ Dawkins, R. *Sobeký gen*, Mladá fronta, Praha 1998.

Heho programu: Inženýři lidského štěstí vytvořili podmínky, v nichž každý občan užívá – rozumně regulován – všech možných přínemostí života. Jsou vymyšlely jakékoliv pří-
 líb lidem cíly, jež by mohly vést k tragédiím. Proto se děti rodí ze zkmavenek a neexistuje
 osobní mitekství. Z téhož důvodu patří k dobrému mravu sexuální promiskuita
 a hierarizovaní účast na sportech a jiných kolektivních zábavách, jež člověku nedovolují,
 aby se začal klást klasické lidské otázky. Vždyť by se jen zbytečně trápil a mohl by
 skončit k nezodpovědním, společensky nebezpečným myšlenkám. Shakespeare i Bible jsou
 v rozporu, omlátne s celou „starou“ literaturou. Věda slouží pouze technickým pokrokem,
 nikoli lidskému právu. Lidstvo žije v hlubokém míru a stálých radovánkách. Pointou
 příběhu je konfrontace mladého divocha z rezervace, vychovaného tradicemi, s touto
 klasickou civilizací: Ukazuje se, o kolik je tento chlapec bohatší, opravdovější, lidsější
 než jeho tuví přátelé. – Huxleyho román je prorokou parodii konzumní společnosti,
 která se v době napsání (1932) začínala rýsovat ve Spojených státech.

Konkrdá doba rychlých společenských přeměn – a naše doba k nim jistě patří –
 je prazaměstná nejen zesíleným protikladem aktuálního a historického pro-
 gramu, ale i rychlými změnami aktuálního programu. Máme-li dnes rozumět
 své životní cestě, musíme ji vidět v této souvislosti. Staré tradice zanikají
 a nové se jen pomalu rodí. Vyvíjíme se jinak než naši otcové, a naše děti se vyví-
 jí jinak než my.

Pravděpodobně změny ve způsobu života, které přináší celý společenský vývoj, tedy vývoj
 ekonomický, politický, technický, kulturní a duchovní, jsou tak prudké, že sotva sta-
 čeme sledovat jejich vliv na lidskou psychiku. Někdy mě tlačí jako noční můra tato
 otázka: Mladí vůbec celá naše slavná psychologie a přes všechnu své pokroky držet
 bradu a proměňami lidské psychiky v tomto století? Máme šanci rozumět sami sobě za
 deset, dvacet let lépe než dnes (nebo aspoň stejně dobře)?

Pod vlivem ekologie (viz str. 28) dnes v psychologii i v jiných vědách o člověku
 užíváme nové pojmy *rituál*?. Myslí se tím nejirůznější úkony vykonávané podle
 daných pravidel. Rituály jsou někdy velmi složité činnosti, jejichž smysl není
 vždycky jasný ani těm, kteří je vykonávají: tak je tomu u četných náboženských
 rituálů. Rituálem v širokém ekologickém smyslu je např. složité „namlouvání“
 samička a samičky u ryb, ptáků i savců, včetně kulturního člověka. Některé
 rituály umožňují, aby se přijíkatnou formou a v neškodných mezích uspokojo-
 valy významné a zároveň nebezpečné potřeby a přání. V tomto smyslu je ritu-
 álem společenský tanec i boxerské utkání. V druhém případě se uspokojuje –
 kromě jiných – potřeba porvat se, a to pořádně, s veškerou vervou; přitom
 převona pravidla (mlkavice, dovolené údery, zákaz bití protivníka, který leží) drží
 tuto rakantní činnost v určitých mezích: boxerský zápas je ritualizovaná
 rvačka. K rituálním patřít soudecovský talár, olympijský ohně, slavnostní přípi-
 tak, udělení významování, nošení významování i odnětí významování,
 předřavy, složení lékařského slibu a četné jiné.

24 Z lidského rituu a náboženských obřad, ale také prostě svých způsobů, obřadů

Biodromální psychologie a sociologie se zaměřují zvláště na rituály pře-
 choedu, jakými jsou v tradičních společnostech obřady přijímání mezi dospělými,
 manžel, křest. Proto se s pojmem rituálu setkáme na nejirůznějších místech této
 knihy.

Osobnost jako hybná síla vývoje

Plazili jsme, jak je duševní vývoj determinován na jedné straně biologič-
 kými hybnými silami, na druhé straně společností, v níž žijeme a jež nás také
 morálně usměrňuje. Nutné se objevuje otázka: a co my sami? Je naše psychika,
 naše já, naše osobnost také hybnou silou vývoje – tedy: svého vlastního
 vývoje? Je duševní vývoj determinován i psychologicky, nejen biologicky
 a sociálně? Vědecká odpověď zní samozřejmě: Ano – i když v praxi máme
 stále sklon podléhat *předsudku*, že *rozhodující jsou biologické a sociální fak-
 tory, jež jsou snadněji vykazatelné a jejichž vliv lépe zapadá do našeho běž-
 ného myšlení*. Ano, to, jací jsme „vnitř“²² jaká je naše osobnost, rozhoduje do
 značné míry o tom, jací budeme – a to ve vztupném stadiu vývoje tím více,
 čím jsme starší, resp. čím dále jsme pokročili.²³ To, jak jsme se naučili jednat
 v různých situacích, determinuje naše další činy a jimi se dále formuje naše
 osobnost, její vědomé i nevědomé složky a jejich integrace. Kdyžkoli se ovlád-
 neme a uděláme, *co chceme, nikoli co se nám právě chce*, vzroste naše schop-
 nost ovládat se i v budoucnu. Sebereme-li dost odvahy ke statečnému činu,
 budeme pravděpodobně přístě ještě statečnější; a totéž platí o zbabělosti.
 Jedině dobře rozumíme svým motivům (čj. výme, co chceme), rozhodujeme se
 na životních krizových místech rozumněji, vyhne se zklamáním, konfliktům
 a katastrofám v osobních vztazích, vyvíjíme se příznivěji. Vývoj osobnosti
 člověka – a má být – i výsledkem cílevědomé aktivity. Člověk dokáže sám sebe
 odolat podle ideálu, který přijme, podle cíle, který si stanoví. Může na sobě
 pracovat jako tvrdě trénující sportovec. Každý člověk je – v určité míře –
prerostlím nebo samčím.

Některé však inverovat laeiny optimismus starých osvícenských moralistů,
 kteří věřili, že rozumným, usilovným úsilím se v životě všechno zmůže. I když

²² Vzhledem ke své otázkě duše, která se vyvíjí (závisí) nezávisle na těle a na společnosti, neak-
 tuálně. Člověk je *rituální tělesností a duchovním životem*, rozdělování na tělesné a duševní
 je k psychologii na rozdíl od některých náboženských nauk) pomůckou našeho poznávání – sice
 důležitou, ale přece jen pomůckou poznání.

²³ V současném věku vývoje může opět převládnout biologická determinace, jsou však velké roz-
 nory a jsou, jak se člověk vyvíjí a biologickými změnami. Při pilně někdy lékaři odvíjí,
 v jaké podobě člověk mohl být starý člověk v životě ještě dříve, dříve dříve a na druhé
 straně jak jak zejména důležitou úlohu současně typu může být možné ovládnout jeho napřed-
 nosti smyslu – V životě může hrát velké významných biologických vlivů svým rolí také
 osobní determinace, včetně vztahů rodiny a dalších biologických lidí ke starému člověku.

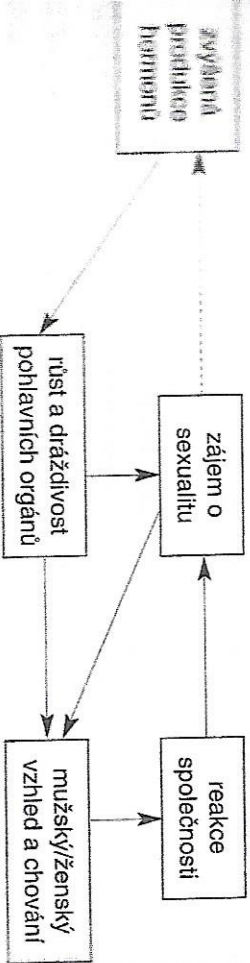

hormonu na obrázku 1.2. Na rozdíl od případu stármoucího muže chybí tento případě působení psychiky na tělo. Je ovšem myslitelné, že probuzený sexuální zájem zvýší produkci hormonů nebo nějak jinak urychlí tělesnou uberkta. Nemí to prokázáno. Ovšem: Proč se v minulém století za 80 let prů- děný věk při první menstruaci posunul v naši kultuře ze 16 let na dvanáct let, 1720). Můžeme však uvažovat i takt: Společnost intenzivně zaměřená na sexuální kontroluje dětskou psychiku dříve a nálehavěji s erotikou a sexua- tou a dříve probuzený sexuální zájem vede k časnějšímu hormonálnímu datarování puberty. Je-li tomu tak, kruh se uzavírá a můžeme v našem grafu zahrnout příslušnou šipku.

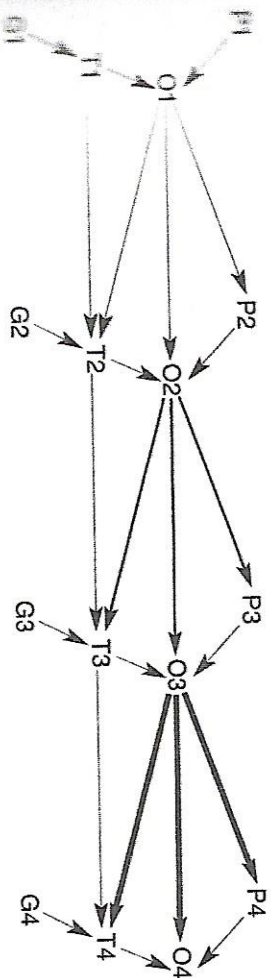
Obr. 1.2 Spolupůsobení a vzájemná závislost biologických, sociálních a psychologických hybných sil ve vývoji jedince: Případ pubescence

Vzájemné vztahy jednotlivých hybných sil duševního vývoje znázorníme nyní ešte obecněji a vyjádříme přitom, jak roste tíoha osobnosti jakožto determinujícího činitele v jejím vlastním vývoji (viz obr. 1.3). Symboly G_1 až G_4 představují genetický program daného individua. Tento program ovlivňuje vývoj těla, přičemž z našeho hlediska je ovšem nejdůležitější vývoj mozku. Stav těla v čase označujeme symboly T_1 až T_4 . Tělesný stav působí na osobnost, kterou označme O_1 až O_4 . Kromě toho působí na osobnost prostředí, zvláště společnost. Proto zavádíme ještě symboly P_1 až P_4 . Tento graf by bylo možno zkomplikovat ještě dalšími symboly a šipkami, pro nás účel to však není třeba.

Pro jednoduchost předpokládáme, že osobnost je na samém začátku (O_1) výhledem působení genetického programu na jedné straně a společenského prostředí na druhé straně a že vliv obou je stejný; to vyjadřujeme stejně silnými šipkami. Osobnost v dalším časovém bodě (O_2) je už determinována také svým vlastním, „vlastním“ vývojem, mohli bychom také říci obnovovým $O_1 \rightarrow O_2$. Pro jednoduchost předpokládáme všechny vlivy stejně silné, a kreslíme

Obr. 1.3 Stoupající význam osobnosti jako hybné síly vývoje individua

proto také stejně silné šipky. Je-li však již osobnost zde, ovlivňuje tělesný vývoj i prostředí, tedy stavy T_2 a P_2 – například matčin zájem o kojence je větší, jestliže ne na ni kojence pékně usmívá. Čím je osobnost strukturovanější, zralější, rozvíjenější, tím je také stabilnější a později i člevedomější. Tím větší je její vliv na její vlastní budoucnost. Proto kreslíme šipku $O_2 \rightarrow O_3$ již silnější. Síly osobnosti i vliv osobnosti jednak na prostředí, jednak na vlastní tělo, kreslíme tedy šipky $O_2 \rightarrow P_3$ a $O_2 \rightarrow T_3$ silnější.

Tedy graf nechce vyjádřit, že osobnost je nejsilnější hybnou silou svého vlastního vývoje, nýbrž pouze to, že její význam jako determinujícího faktoru sebe samé stoupá. Měli jsme začít se šipkou $O_1 \rightarrow O_2$ čtyřikrát nebo desetkrát slabší, než jsou šipky $P_1 \rightarrow O_1$ a $T_1 \rightarrow O_1$, abychom vyjádřili, že se význam osobnosti pro její vlastní vývoj jen zvolna přibližuje významu genetického programu a významu prostředí. – Ostatně by si patrně mělo nebotouli číselně vyjádřit vzájemný poměr velikosti sil, o kterých zde mluvíme, lze se o to pokoušet namyšlenější pro některé děti vlastnosti osobnosti a pro některé další vlivy, a to ještě jen za zvláštních podmínek.

Je-li již osobnost pevně zformována, překvapí nás někdy její *stabilita za pod- měnkami, kdy se její biologická determinace silně mění*. Například ženy, kterým byly chirurgicky odňaty vaječníky a jež tedy ztratily zdroj některých hormonů potřebných pro rozvinutí sexuální funkce a sexuálního života, nyní žijí a cítí osobnostně stejně jako dosud. Jindy naopak psychické faktory a sociální vlivy důležitě poruše zvané mentální anorexie dívka příliš málo jí, protože si přeje zhubnout (předpokládá se, že má v hloubi duše odpor k tomu stát se zralou ženou). Znáte-li věc příliš daleko, začne její mezimozek produkovat chemické faktory, jež působí nechtitelně, a toto nechtitelnství je teď už také – nebo pře- šedivě – tělesně podstatné.

Průběhové formy duševního vývoje

Průběhová dívka a padesátiletá zralá žena: obě se vyvíjejí. Ale co má vývoj v pětici a v padesátce společného? Jde přece o docela jinaké problémy, jinaké tělo, jiné sociální postavení, jiné naděje a obavy, o jinou životní perspektivu!

Odpovídám: Nemí jisté, že je obsah problémů – psychologicky vzato – docela odlišný. Ale zaměříme se zatím na způsob, na *formu, kterou probíhá* duševní vývoj. I v případě, že je obsah úplně jiný, může být forma stále ještě podobná, jak je tomu v psychologii ostatně dosti často. Zákonitost formy nám snad pomůže pochopit společné rysy vývoje v různých věkových obdobích.²⁶

Jak tedy probíhá duševní vývoj?

Vzrůstání pokles jednotlivých vlastností

(kvantitativní změny)

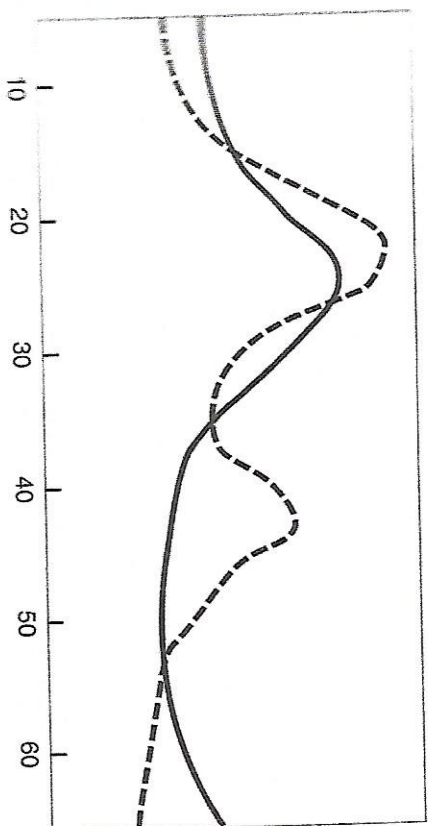
Pro jasnou duševního vývoje je někdy výhodné měřit určitou vlastnost u osob různého věku a srovnávat navzájem průměrné hodnoty skupin, které se věkově liší.²⁷

Jak můžeme měřit psychologické vlastnosti? Je to možné – samozřejmě jen nepřímo a někdy se značným rizikem chyby. Sčítáme např. správné odpovědi v testu inteligence a z výsledku odvozujeme inteligentní kvocient, tedy určitou míru, kvantitativní. Jiný příklad: Měříme, jak se mění elektrický odpor kůže, když pokusnou osobu tímto sledujeme sehnat v nějaké úloze, třeba při řešení hlavolamu, který je zdánlivě nuda, ve skutečnosti však neřešitelný. Změna kožního odporu signalizuje zranitelnost neovědomí, sklon k počtům meněcennosti apod.

Na obrázku 1.4 je schematicky znázorněno, jak s věkem stoupá a klesá úzkostnost. Matematicky řečeno, věk je v tomto grafu nezávisle proměnná, úzkostnost závisle proměnná. Vidíme, že sklon k úzkosti bývá v mladém dospělém poměrně vysoký, později klesá, ustaluje se na dlouhém vývojovém plató a ve stáří opět stoupá. To platí pro *příměrnou křivku* úzkostnosti, odvozenou z měření u velkého množství osob, která je na obrázku zakreslena plnou čarou. Křivka úzkostnosti *jednotlivého člověka* bývá často „kostatbatější“ a mívá jak jiný tvar, tak i podstatně vyšší, nebo naopak nižší celkovou úroveň. Jedna taková křivka je na obrázku zakreslena přerušovanou čarou. Křivky rozumných a jiných schopností v dětství a mládí stoupají a pak po delším nebo kratším vývojovém plató opět klesají. Vrcholu se dosahuje v některých schopnostech

tech drtivě, v jiných později, pokles nastává také v různé době a je různé prudký (podrobně viz str. 196, 197).

Obr. 1.4 Vývojové křivky úzkostnosti

Vývojovou křivku můžeme považovat za jednoduchý *model vývoje*. Křivka není naprosto, ale to nejdůležitější musíme často hledat za ní, případně ve vztahu jejího tvaru. Například průměrný výkon v některých testech inteligence stoupá po řadu let prakticky stejný, ačkoli způsob myšlení, kterým lidé v různém věku dosahují stejných výsledků, se podstatně a zajímavě liší. Jiným kvantitativní změna, když k ní ve vývoji dojde, projeví náhlým zlomem plynná věková křivka, směrem nahoru nebo dolů.

Vývoj jako hierarchizace

Je třeba příkladem z biologie, kde jsou vývojové zákonitosti názornější a odkud se – jak už víme – psychologové často inspiřují. Během vývoje druhů se postupně zdokonalovalo řízení organismu centrální nervovou soustavou. Během tohoto vývoje hlavové centrum nervové soustavy ovládlo celou míchu, a to postupně atd. Nepřevzalo její funkce, nevyřadilo ji, ale právě si ji podřídilo, a to tak, že ji ponechalo určitou autonomii. Ve vývoji mozku se opakoval podobný proces jeho vývojové novější části ovládly starší části a podřídily si je. Nakonec, jak známo, neobvykle zmodernizovala mozková kůra, která si podřídila – i když ještě abstraktně – celou nervovou soustavu. Totéž se opakuje v biologickém vývoji jedince. Tak např. zpočátku jednotlivé svaly reagují pohybem na přímé podráždění, později nastoupí míšní řízení a nakonec převzeme vládu mozek. Řízení je centrální řízení oslabeno nebo vyřazeno, zůstávají jednotlivá, vývo-

²⁶ Příměrné vzato může obsah a formu vývoje oddělit, neovlivní však, kde zase jen o dva různé pohledy na jediný proces.

²⁷ Důležitá možnost je měřit vlastnosti opakovaně u týchž osob v různém věku, máme-li možnost korelovat výskrom na dlouhém dobu (viz str. 67).

jevo starší „etáže“ řízení větší autonomií a jsou schopny po určité době orga-
nizovat provizorní přežívání organismu.

Podobně postupuje duševní vývoj. Původní, nejjednodušší řízení organismu
vyvozenou aktivitou a reakcemi se podřídí etáží jednodušších naučených čin-
ností. I ta postupně ztrácí svou vedoucí pozici, a to ve prospěch inteligentního
jednání. Nakonec jsou i rozumové schopnosti organizovány vícestupeňově. –
Také citový život začíná primitivními vzněty, nad kterými postupně převládají
jemnější, diferencovanější citové reakce a ušlechtlejší „vyšší city“, v nouzové
situaci však může být přiměřeným citem razantní vztek nebo panický strach,
který nás spolehlivě vyvede z nebezpečí tím, že zmobilizuje všechny síly
a napře je jediným směrem. Socializační program počítá s citovým vývojem
a naučí se jej dovršit nabídnutím ideálů, jimž by se mohl člověk plně oddat
a naplnit tak svou potřebu životního smyslu. Tato potřeba byla vypěstována
pudle předcházejících „kapitol“ socializačního programu od dětských let – v sou-
ladu s genetickým programem citového vývoje.

Mezi vyššími a nižšími etážemi psychiky může být plný soulad, ale za urči-
tých situací se dostávají do rozporu a je ovšem otázkou, zda převládne vyšší,
nebo nižší složka, např. uvědomělá vůle, nebo okamžitý popud zmocnit se
něčeho lakavého přesto, že to pravděpodobně povede k nepřijemnostem.

Hierarchizace je vlastně zvláštním případem integrace. (Integrace je ve
vývojově psychologii tak základní princip, že jsme bez ní ani nemohli definovat
vývoj.)

Kritické a senzitivní období

Ellegantním výkladovým principem vývojové psychologie je pojem kritického
období. Oč jde? V životě existují období, kdy je jedinec *vnímavý k určitým vli-
vům nebo podnětům*, a jen tehdy, nastanou-li tyto podněty (příležitosti),
může se ve vývoji odehrát to, co se – podle genetického programu – odehrát má.
Vzniklé nedostatky už není možno napravit, nebo to snad možné je, ale jen vyji-
mečnými a dosud neznámymi zásahy. Pokud nastanou příslušné příznivé
podněty v kritickém období, následky se projeví buďto hned, nebo v některém
dalším vyvojeném stadiu.

Je třeba hledat kritická období, jejichž proměškání způsobí výrazné pova-
hové zvláštnosti, těžké charakterové defekty, neschopnost navázat citový
vztah, duševní poruchy nebo aspoň náchylnost k nim.

V biologickém vývoji jsou kritická období dobře známa. Jesličže např. mezi
šedesátým a sedmdesátým dnem těhotenství varlata mužského plodu nepro-
cházejí patřičným hormon (testosteron), pak se nevyvinou další mužské
pohlavní orgány. Také v etologii nalézáme výrazná a zřejmá kritická
období. Když např. káčata v prvních hodinách života vidí pohybující se
ovčák, sledují si a tuto sledování trvají celé jejich „detství“. Nezní-li matka

v těchto kritických hodinách přítomna, pak se káčata promptně naučí chodit
za krmicí, co se v této době v jejich okolí pohybuje, např. za teniskami
vykrmnička – a matku později nesledují. Jiné příklady: Někteří ptáci musí
v určitém věku slyšet zpěv dospělých ptáků svého druhu, jinak se nikdy
nemohou zpívat. – Opice izolovaná v prvním období života nereaguje normálně
na mamce ani na svá vlastní mláďata (je-li přece jen oplodněna, např.
benjoly; toto ovšem neplatí o všech druhích opic. Kromě toho některé experi-
menty naznačují, že mají-li opičky ve stadiu odpovídajícím zhruba našemu
obdobímu věku možnost kontaktu se svými vrstevníky, přemůže to následky
časné izolace: sexuální aktivita a mateřské chování jsou u nich v dospělosti
připravené“.

V lidské vývojové psychologii neznáme zatím kritická období, aspoň ne tak
výrazná, jak jsme to viděli v tělesném vývoji plodu a v subhumánní²⁸ etologii.
Hlavně proto raději o *senzitivních obdobích*: v senzitivním období je psychika
k určitým vlivům zvlášť vnímavá (jako u kritického období); jestliže se však
v tomto období plně nevyužije, lze nedostatek kompenzovat později, i když pracně
a možná ne úplně. Příslušný nedostatek v prostředí během senzitivního
období způsobí, že je dotčená funkce v dospělém věku slabší, že se určitý defekt
stává poněkud vyvinutější než u nepostizovaných. Uvedme něko-
lí příklady:

- Senzitivním obdobím pro vývoj mateřských citů je období těsně po porodu.
Jestliže v této době položíme novorozené dítě matce na břicho (viz str. 73)
a podporačeme nejvyšší kontakt, matka k dítěti snaže a silněji citově přilne.
- Mnohá dítě se začne spontánně usmívat v prvním měsíci, stejně jako dítě
zahraní. Aby však vývoj úsměvu pokračoval normálně, musíme slepému dítěti
na úsměv odpovídat hovorem, šimráním, laskáním – a to mnohem více než
vzhledem dítěti. Jinak se jeho úsměv stane pouhým stereotypním mimickým
pohybem.
- Je třeba si dítě mezi šestým a čtyřicetým měsícem možnost vytvořit si
citovou vazbu k matce nebo k jiné osobě, jež o ně pečuje, vytváří si později velmi
těžko jakékoli pevné citové vztahy (viz str. 85).
- Tato byltemi sexuálního vývoje směrem k homoseksualitě může být snad za pří-
hodnosti vrozených dispozic (viz str. 209) způsobeno homoseksuálním svedením,
pokud při něm dojde k prvnímu pohlavnímu styku vůbec. Zde je ovšem senzi-
tivní období vymezeno neurčitě – několika lety.

Je třeba, že existují četné další nepříznivé vlivy, které mohou trvale a silně
oslabit další duševní vývoj dítěte, zejména působí-li delší dobu. Jejich škod-
livost však není omezena na určité období, proto se zde o nich nezmiňuji.

²⁸ subhumánní = vykazující se u živočichů vývojově nižších, než je člověk.

Vývoj jako porušování a obnovování rovnováhy

Jak víme, člověk po psychologické stránce tvoří celek, který nazýváme osobnost. Jde o celek integrovaný, tj. vnitřně soudržný, a zároveň přizpůsobený prostředí. Integrace osobnosti však není nikdy dokonalá, jsou v ní protiklady, napětí, rozpory. Soulad i rozpory si můžeme představit jako vztahy mezi složkami *kevní osobnosti*, které lze nazvat *subsystémy*, protože jednak jsou složkami celého osobnostního systému, jednak jsou samy složeny z jednodušších komponent.

Máme sklon předstávat si pod tímto subsystémym něco hmatatelného, nějaké části mozku. Tuto představu musíme upravit, a to ve třech směrech:

1. Složkám osobnosti odpovídají mozkové subsystémy, ale nejsou to prostě určité kusy mozkové tkáně, které by bylo možno ohraničit.²⁹ Když např. řekneme, že svědomí je umístěno v nějaké části mozku, je to asi jako kdyžbychom řekli, že pražská městská hromadná doprava je umístěna v nějaké „části“ Prahy. To je sice pravda, ale jak tu část ohraničit? Do městské dopravy patří tramvajové koleje, tunely metra, autobusy, prodejny jízdenek, zástupy náuky, pracovníci, kteří bydlí v nejrůznějších částech města a v jeho okolí a navíc se volně pohybují ve městě i mimo ně atd. Navíc jsou pracovníci městské dopravy zároveň také otcí, manžely, spotřebiteli, musíme proto uvážovat, jakou „části“ své bytosti patří k městské dopravě. — Nuže, stejně těžké, ne-li těžší je říci, kde v mozku sídlí svědomí.

2. Psychologické zkoumání činnosti člověka, jeho jednání, prožívání, výkony, kterých je ochopen atd., případně osobnost jako celek. Užívá pozorování, dotazníky, testy, zkoumání kresby, deníky, nejrůznější lidské výtvory. Psychologie nezkoumá mozek, i když je žádoucí, aby spolupracovala s vědci, které ho zkoumají: s anatomií, fyziologií, biochemií a jinými. Složkám osobnosti, tak jak ji zkoumá psychologie, proto sice nějak odpovídají mozkové subsystémy, ale hlavním cílem psychologů není objevovat tyto subsystémy, nýbrž popísat a *svými pojmy vykládat* zákonnost psychicky řízené činnosti.

3. V psychologii musíme někdy překročit pojem osobnosti a jejích složek, zvláště když zkoumáme vztahy mezi lidmi. Například biodromálně velmi významný vztah mezi žákem a učitelem, to, co se *mezi nimi* děje, nelze uspokojivě vysvětlit jako součet toho, co se děje „v“ žákovi a „v“ učiteli, i když o obou se pochopitelně také zajímáme.

Pro psychický vývoj je typické, že se všechny subsystémy nevyvíjejí rovnoměrně. V obdobích relativního klidu, plynulého narůstání kvantitativních znaků, je celý systém v rovnováze. Pak se — ať už spíše podle genetického programu, nebo nějakým vnějším vlivem, nebo konečně z příčin, jež tkví v samotném vývoji osobnosti, v její autonomii — jeden ze subsystémů začne rychleji rozvíjet, snad dojde dokonce k vývojovému skoku. Tím se poruší rovnováha a je dán impuls k rozvoji dalších subsystémů. Jako příklad můžeme uvést — podle Prigogina — osvojení formálních logických operací, tedy skok ve vývoji kognitivního subvystému, který uvede do pohybu vývoj celé osobnosti (viz str. 174).

Někdy dochází k trvalé nerovnoměrnosti vývoje, není-li jeden ze subsystémů vyvíjen vyvíjet se normálně. Příkladem může být infantilitas v citové sféře. Člověk se normálně vyvine intelektově, vytvoří si hodnotový systém, živele se ovládat a sledovat své zájmy i zájmy společnosti, avšak v určité oblasti citových vztahů zůstane trvale, nebo aspoň na řadu let, nedospělým.

Takto typickým příkladem vývojové nerovnoměrnosti je *regrese*, vývojový skok, do to všeobecně známý jev. U kojenců a batolat pozorujeme běžně vývojovou regresi při přemístění do nového prostředí a při odloučení od matky. Dítě se chová jako menší, přestane udržovat čistotu, jeho hra je jednodušší, než byla, přestane mluvit apod. U malých dětí je psychologická regrese — aspoň při zběžném pohledu — víceméně celková. U dospělých dochází jen k částečné regresi, která však má vždycky vliv na celou osobnost, protože se změnil vztahy mezi subsystémy, poruší se rovnováha. Příkladem najdeme opět nejspíše v citové sféře: čtyřleták se prude zamítuje natvrdím, závislým způsobem, který je přiměřený vzhledem nízkému věku, a celý jeho způsob života se (na čas) radikálně změnil. V určitých stadiích regresi se ovšem setkáváme u vážných duševních poruch.

Pojem a problém vývojového stadia

Při vysvětlení pojmu vývoj (str. 21) jsme se opřeli o vývojová stadia motýla: housenka — kukla — dospělý jedinec. Tato stadia jsou od sebe jasně oddělena, v každém z nich motýl jinak vypadá a jinak se chová, probíhají jiné procesní postupy.

Vývojová psychologové se vždy snažili stanovit stadia ve vývoji lidského člověka. Každému je sice zřejmé, že tato stadia nemohou být navzájem tak jasně a jednoznačně oddělena, jako je tomu u motýla, ale chtěli bychom *aspoň rozlišit přechod z jednoho na druhý, z nichž každá by měla svůj svéráz a byla by odlišná od kapitol předcházejících i následujících*. Zajímají nás tedy přechody, které by měly být zákonité a které by oddělovaly jedno stadium od druhého.

Stádium přechodu nám přina umožňuje přiroda, biologický vývoj. Je to přechod, který se děje během puberty vzhledem první menstruační dýchce a prvním ovulačním cyklem a chlapci dle celku je však tělesná puberty dosti dlouhý

²⁹ Mnohá biologie (debiolová) zkoumala tvar ledky a podle něj usuzovala, které části mozku jsou

a daného člověka větší, nebo naopak menší, než je obvyklé. Mnozí měli „rozpracovanou“ ledku, že ledka jako část byla viditelná v určité vlnělosti. Hochštride k takovým závěrům, jako že vypočítá epiky znamená hodnou měrou, že na tomara hlavy lze odlišit „náložnanský hrbol“ apod.

a pozvolný proces. Také klimakterium vrcholící menopauzou (přechodem) je biologicky významné, protože znamená konec plodnosti. Mívá a psychologické důsledky, kterými se budeme zabývat v příslušné kapitole; uvidíme však, že menopauza není pro psychologický vývoj ženy rozhodujícím předělem.

Jak vymezuje životní stadia jedince společnosti? I ona dělí jeho životní běh svým způsobem na kapitoly. Významnými předěly jsou vstup do základní školy, volba povolání nebo studijního oboru ve 14 letech, začlenění do práce. Z právního hlediska má základní význam plnoletost dosahovaná u nás dovršením 18. roku. Následuje dlouhé období dospělosti bez „povinných“ předělů, nejprve dosažení důchodového věku je opět významnou hranicí.

Existují psychologicky velmi významné biologické i sociální předěly, které však nematují v životě všech lidí.³⁰ Je to především narození prvního dítěte, významné pro ženskou biologii i sociálně, pro muže jen sociálně (pro oba ovšem psychologicky); dále období, rozvod, ovdovění, smrt rodičů, plnoletost nejmladšího dítěte. Kromě toho tyto události nastávají v různých jedincích ve velmi různém věku a v různém pořadí, proto palce nich nemůžeme dost dobře stanovit obecně platné etapy duševního vývoje. Jsou to ovšem události, které často jasně ohraničují kapitoly v životě jedince, podobně jako válka, nemoc, invalidita, emigrace, konflikt se zákonem. Také válečné události nebo jiné společenské krize mohou znamenat v individuálním životě radikální rozhraní, nemohou však vymezovat stadia psychologického vývoje.

V mnoha tradičních společnostech byla, přírodně dosud jsou, životní stadia uzavřena radikálně oddělena a toto dělení má důsledky pro celý způsob života. Zmíněna dosazemi dospělosti předepisovalo zásadní změnu ve způsobu života a bylo „přecelěno“ tzv. *iniciačními rituály*, které dospívající očekával a na které ne po léta připravoval s velkými nadějami a zároven s obavami. Jejich součástí byly bohaté procedury, např. rozrytí dásně a vytržení zubu. To byl tedy dolová „zářez“ v životním běhu. (Témto rituály se budeme podrobněji zabývat v 8. kapitole.)

Vidíme tedy, že příroda a společnost vytvářejí v lidském životě řadu významných předělů se závažnými důsledky pro vývoj psychiky. Avšak máme — a můžeme — stanovit stadia psychologického vývoje jen podle těchto biologických a sociálních předělů? Jestliže jde o psychologii, neměli bychom raději hledat *psychologickou definici stadia*? Touto otázkou nepopíráme význam biologických a sociálních hybných sil vývoje. Ale například snad biologa hledat stadia ve vývoji molyla podle toho, jaké fyzikální a chemické vlivy na něj působí? Pro něj je samozřejmě hledat stadia definovaná biologicky, tj. z hlediska vlastního oboru.

V psychologii není možné stanovit vývojová stadia bez ohledu na biologické a sociální faktory, přesto se řada autorů snaží uplatnit psychologické hledisko.

podobně v tom dospěl Erik H. Erikson,³¹ který *zkombinoval psychologické hlediska a biologickým a sociologickým*. Erikson definuje každé životní stadium (stanoví jich osm) určitým úkolem, který má člověk ve svém duševním vývoji splnit. Stádium je vždy dáno jako období, kdy tělesný i duševní vývoj postoupil natolik, že řešení příslušného vývojového úkolu je možné, a zároveň společnost svým socializačním programem, který má pro každého jedince připravený, tento úkol nastoluje. V každé společnosti se jedinec samozřejmě vyvíjí jinak, ale základky v mezích daných genetickým programem, který zahrnuje i psychickou kapacitu a přirozené sklony, a společnost tyto možnosti respektuje — ať už dokonaleji, nebo méně dokonale. Například začlenění do školní výuky a výchovy je načasováno do doby, kdy je dítě přiměřeně vzrostlé, ale především kdy jeho nervový systém dozrál a schopnost učení se rozvinula natolik, že je schopno (pod mírným nátlakem) si na delší dobu přestat hrát, s pochopením skloňovat vyklad a plnit učitelovy pokyny. Většina dětí dychtivě přijímá tuto novou kapitolu socializačního programu, protože jim dává příležitost realizovat plánovaný vývoj, ke kterému samy tlínou v souladu s genetickým programem a v tom, jak už se jejich osobnost rozvíjela.

Praktonova genalita je v tom, že formuloval základní vývojové úkoly, podle nichž je možno vymezit stadia života psychologicky, aniž ztratil ze zřetele biologickou a sociální podstatu tohoto vývoje. Jeho stadia „sedm“ psychologicky, biologicky i sociálně.“ Zároveň jsou to stadia — a na tom Eriksonovi velmi záleželo — která je možno najít ve značně odlišných kulturách, včetně přírodních národů; jeho systém má ovšem etologické ambice.

Jeden příklad, jak Erikson chápe vývojová stadia, uvedeme mladou dospělost. V tomto období velmi stručně, podrobně se tímto tématem zabýváme v 9. kapitole. V mladém dospělosti je za normálních okolností vývojovou dominantou a hlavním vytvořením hluboce intimního manželského nebo jiného partnerského vztahu. Problém a sexualita zde už nejsou pouhým hledáním a fascinací, jako tomu bylo v adolescence. Mladý člověk může nyní vstoupit do vztahu k partnerovi jako celá, v podstatě již hotová osobnost. Intimita tohoto vztahu je zdi-vořena i tím, že tihne k založení rodiny. Socializačním programem je zde záje do manželství, přesněji řečeno společnost dává tématu intimity zcela nový prostor tím, jak se celkové staví k manželství, sexualitě, případně k jiným možnostem, jak si v mladém dospělosti uspořádat život.

30 Významným mezníkem by měl být první sexuální styk. To je důležitý důvod pro jeho oddělení do doby, kdy jsou mládí lidé dovedeni zvlá k tomu, aby ho prošli a přitom mládím třeba

31 Erikson byl otevářný psychoterapeut a badatel, který vyšel z psychodynamiky, ale vytvořil samostatnou školu etologického vývoje. Jeho myšlenky uplatňuje v této knize na mnoha místech, v některých jednotlivostech je dle Eriksona přeformováno, protože od konce čtyřicátých let 20. století jeho myšlenky systematicky vyvíjel psychologické — zvláště podobně jako o vývoj v dětství — značné pokroky. Jeho etické vady třeba systematicky domněly nahrazeny lepšími.

Intimita je — v Eriksonové pojetí — něco, co se přirozeně realizuje především v manželském nebo jiném heterosexuálním vztahu, ale není na něj bezpodmínečně vázána. Je to něco širšího, obecnějšího. V každé společnosti existují příležitosti — lepší nebo horší — k tomu, aby jedinec realizoval tendenci k hlubokému, rovnocennému citovému vztahu, k plnému a zralému odevzdání se i jiným způsobem než podle klasického vzorce. Tak se stadiem definované intimitou jako dominantním úkolem stává *univerzálním stadiem* každého individuálního lidského života.

Když je vývojový úkol splněn, je člověk připraven postoupit do dalšího stadia. Neměli splněn, nebo je-li splněn nesprávným způsobem, poznamenává to celý další život. Zůstat stát však není možné: genetický program nečeká, spontánnost nalahdá, a i kdyby toho nebylo, v osobnosti samé jsou vývojové tendence, které nelze zastavit. Nacházejí se tedy případně nouzová řešení, různé okliky na životní cestě, které někdy člověka přivádějí do nepřehledných dobrodružství a věštinou mu přináší utřpení — ale nekončí vzděky špatně.

Vývojové krize

Vývoj organismu mívá vedle období klidného růstu i období bouřlivější přestavby. U člověka je příkladem takového období klidnějšího růstu mladší školní věk, zatímco bouřlivým obdobím je po tělesné stránce nesporně puberta.

V duševním vývoji je tomu podobně, a právě mladší školní věk a pubescence jmenují zde příklady klidu a neklidného kvasu. Rada autorů mluví o krizích ve vývoji osobnosti. Při krizích dochází k vývojovým zvrátům nebo skokům, ke skutečné nebo zdánlivé *diskontinuitě*. Tehdy je psychika zvlášť citlivá, zranitelná i tvárná a rozhoduje se na dlouhou dobu o tom, jakým směrem se bude vývoj dále ubírat. Krize znamená *hrůzu, riziko i příležitost*. Pojem krize je tedy pro nás jeden z nejdůležitějších a vyplatí se trochu důkladněji si jej promyslet. Slovo krize pochází z řečtiny, kde znamená původně soudní proces, v němž vrcholí spor a v němž dochází k rozhodnutí. Při soudu je všechno upřeno k jediné věci — k rozsudku.

Ze soudnickví se pojem dostal do vojenství. Bitovní krize znamená nejdražší matičejší chvíli, která rozhoduje o vítězství a porážce, kdy se nasazují poslední zlatohy a všechno se sází na jednu kartu. Odtud snad převzali tento pojem lékaři, kteří pozorovali v některých případech jakési vyvrcholení boje nemocného s chorobou, zlom s vyvrcholením a náhlým poklesem horečky: nemocný pak spouští na lázku unaven, ale s počtem děvy — anebo umírá.³⁴ Také při akutní duševní poruce může nastat okamžik, kdy se rozhoduje o obrátu k ho-

34 V somatické medicíně stával pojem krize na pozadí určité, když se určitá úroveň teploty a přesněji sledovaná fáze nacházela společně na doplnění.

řinou nebo k lepšímu, a do zápasu je zapojen i lékař se svým uměním, dokonce i narušením celé své osobnosti.

Od 18. století se mluví o krizi politické, ekonomické, duchovní i obecně společenské, ve které se vyhrcoují rozpory a která je *zákonitým uzlovým bodem* *rozvoje*, která tedy musí přijít, vývoj k ní neodvratně spěje. V tomto smyslu chápal Marx *revoluci* jako zákonitou vývojovou krizi společnosti.

Životní krize jedince je odedávna oblíbeným tématem beletrie i dramatu, je v psychologickém zánru je to už přímo vnitřní, duševní krize, z níž hrdina vychází jiný, než byl.³⁴ Je přirozené, že se této myšlenky chopili také psychologové a začali ji užívat při výkladu duševního vývoje. Tato možnost se nejvíce rozšířila při analýze dospívání, které bylo už od 19. století popisováno jako *rozvojové, bouřlivé období* (Sturm und Drang).

Vývojová krize nastává, dostanou-li se hybné síly vývoje do ostřejšího rozporu. Je to stav, kdy už není možné zůstat takovým jako dosud, a přitom cesta napřed není otevřena nebo je velmi nesebná. Ze střetnutí protikladů vzniká nová kvalita. To zároveň znamená, že se ztrácí něco starého. Jde o přerod a — zejména na vědomé úrovni — o *ztrátu kontinuity*, neboť neexistuje žádné „jádro“ osobnosti, které by krizi prošlo nedotknuto. Přitom vědomí kontinuity, to, že já zůstává bodu ztavení já zítřejší, je jeden ze základních integračních principů osobnosti. Proto blížící se vyvrcholení krize vzbuzuje úzkost. Úzkost je zde signálem ohrožení: ohrožena je kontinuita dosavadního způsobu života, je nutný přechod k nové kvalitě.

Intuitivní rhytmus dospělosti v tradičních společnostech často symbolizují tyto přerody: jsou chápány jako *smrt a nové narození*. Takové smrtelně vážné by pomáhaly člověku absolvovat nezbytnou vývojovou proměnu, umožňují mu, aby si na určité úrovni pochopil a s pomocí tohoto pochopení aktivně prodělal, s čím se měl jen jistým trpným nositelem (viz str. 225).

Zde hybné síly se dostávají do rozporu při krizi duševního vývoje? Už jsme si trochu nahlavili: jsou to síly biologické, sociální a psychologické (pokud nejme na úrovni zmatku, kde psychika teprve vzniká). Představíme-li si opět pubescenci, není těžké vyslopotvat napětí mezi náporom tělesného zrání, požadavky jedincem a pramem chlapce či dívky zůstat dítětem — anebo naopak být rázem dospělým.

Kritikem se však pokusil objevit — a to v každém stadiu — *krizový protiklad* *rozvoje a provolání, v osobnosti*. Zde je podle něj rozhodující střet, do kterého se v průběhu biologické a sociální hybné síly, ale který je psychologický a vede k *separaci*, reorganizaci duševního života. Vezměme teď jako příklad státního dítěte. Zde dítě díky zrání nervové soustavy a zdokonalenému ovládnutí

34 V tomto případě může být — na jedné i v životě — určitá vnější konflikt, zápas mezi dobrem a zlem v životě, a teprve v tomto rozporu vzniká je pak vyvrcholením a přerodem krize.

polohového aparátu získává nové, dosud netušené možnosti autonomie. Dávejte chytit a držet, ale také pustit a odstrčit věc — a také člověka, když na to přijde. Dovede už vědomě prosazovat svou vůli: aby bylo po něm! Zároveň narazí na požadavek společnosti, aby přizpůsobilo svou světlavost potřebám okolí, aby se ukáznilo. V tomto nárazu (či spíše v mnoha malých nárazech) se naučí pochytovat a cítit se zahanbeno, což je také velký vývojový zisk — především si člověka, který se to nikdy nenaučil! A tady to je: z konfliktu mezi neobdovřenou a autonomií na jedné straně a mezi pochytováním a pocitem zahanbení na druhé straně se musí vytvořit nová rovnováha, nová integrace, ve které všechno má své místo. (Ve 4. kapitole se k tomuto tématu vrátíme podrobně.)

Epiksonova teorie je elegantní v tom, že každé vývojové stadium, které, jak víme, je definováno svým hlavním úkolem, má také svou příznačnou krizi, a dokonce lze vývojový úkol splnit jen tak, že člověk projde takovou krizí a v ní se změní, zdokonalí, vyroste. To ovšem jen tehdy, projde-li krizí úspěšně, neboť úkol je možno také „prošvihnout“: krize pak vyústí v debakl, v defektní vývoj, který vyžaduje zvláštní výchovnou strategii, případně i psychoterapeutickou pomoc. Šelma vývojová krize se může vyhnout a přerůst v akutní poruchu, která se projeví buďto tím, že člověk dělá něco zcela jiného, než od něj společnost očekává, anebo tím, že citově trpí, není schopen obvyklých výkonů a ztrácí normální kontakt s realitou.

Epikson tedy předpokládá v každém vývojovém stadiu příslušnou krizi a je v tom důsledný. Taková deduktivní důslednost je ve vědě velkou ctností, protože umožňuje všimnout si i toho, co je nenápadné a co bychom snadno přehlédli. Platí, že *vidíme to, o čem víme*. Jestliže však promýšlíme do podrobnosti problematiku jednotlivých vývojových stadií a zkoumáme prakticky (empiricky) duševní život lidí různého věku, často prostě nenacházíme příslušné krize. Musíme se pak spokojit s tím, že v každém období existují protikladné psychologické síly, vývojové možnosti a tendence osobnosti, které jsou v *dobrochobohem napětí*. Toto napětí může, ale nemusí přerůst ve skutečnou krizi, ať už akutní, nebo vleklou.

Jedná se zaslavíme u vztahu mezi vývojovým stadiem a vývojovou krizí. Podle některých autorů krize znamená přechod mezi dvěma stadii, která mají poměrně klidný průběh, je to jakýsi skok z nižší úrovně na vyšší. Podle Eriksona však krize patří k *náplni* daného stadia. Mezi jednou krizí a krizí náleží dříve jedinec konstruktivně využívá výsledků prodělané krize a pozvolna vzniká nové napětí, nové rozpory mezi hybnými silami vývoje — dozrává další krize, teší se další vývojový úkol.

Pojem vývojové krize v Eriksonově pojetí je nesporně užitečný. Přitom můžeme v životě každého člověka, dítěte, středního rodiče (odborník v životě pacienta, klient) a ovšem ve svém vlastním životě hledat projevy prodělané

vývojové krize, případně známky toho, že se blíží, nebo známky jejího doznání. To je jedna možnost. Můžeme také rozpoznat a pochopit jakoukoli *atypičnost, netypickou individuální krizi*. Důležité je vědět, že krize přicházejí, že se v nich střetávají protikladné hybné síly vývoje a že je vždy třeba hledat cestu naproti, k něčemu novému.³⁵

Coloživotní duševní vývoj

Proč je nutná biodromální psychologie?

Proč se vůbec snažíme zkoumat lidský život jako celek, obsáhnout jakoby jediný panoramatickým pohledem všechna jeho stadia? Proč se raději nezaměříme každý odborník jen na jeden jeho úsek, aby bylo možno jít více do hloubky — třeba literatura o pubertě nebo o raném dětství je už dnes tak obsáhlá, že je i specialista jen těžko stačí sledovat? Máme i superspecialisty v psychologii novorozenců, v psychologii mravního vývoje školních dětí, v sociální psychologii stáří, v rozvoji inteligence během prvního roku života — a žádný z nich se nezabývá na nedostatek problému. Odpovídám: Vedle specialistů na jednotlivé části svého studia je třeba i *specialistů na celek* duševního vývoje, protože každý z nich je něco víc než souhrn jeho částí. Kdybychom postavili do knihovny své vlastní sekci perfektně napsaných knih o jednotlivých životních stadiích a každý z jejich autorů zaměřil pouze na své stadium, čtenář by získal jen nedokonalý, rozříznutý a málo smyslu dávající obraz celého životního cyklu. Kromě toho by bez přihlížení k vzájemným souvislostem i všem těm jednotlivým knihám něco chybělo. Vývojová stadia totiž navzájem souvisí. Jak?

Máma v stadiu přimastší podobné vývojové úkoly, nastolují podobná témata. Připadáť pod pozornost, kterou na sebe poutá vlastní tělo během pubescence — nikdy pravené, se podobá pozornosti, kterou totéž tělo vyvolává při výrazných změnách stáří po čtyřicítce nebo po padesátce. Některá témata jsou podobná postoj důvěry, osvojený ve vztahu k matce během prvního roku života, se upevňuje a obohacuje v dalších stadiích společnutím na otec, na vztažení, na partnera i na partnera, na nadosobní ideál a na společenství lidí. Když tento ideál uskutečňují, a posledním testem tohoto postoje důvěry bývá obava i exotismem zavislost na vlastních dětech ke konci života. Existují-li takovito opakování a takové tematické kontinuity, je přirozené zvažovat stadia náhorn výzkumnou strategii.

³⁵ Vzhledem k tomu, že každý může uplatňovat v obhrobení netělna, co už tu dávno je, a člověk, který dohrobení netělna, se vlastně věnuje tomu, co říká, když říká, že je to tak, ať už je to pravda, nebo ne.

Co platí o tématech, platí i o *průběhových formách*. Dynamiku adolescentní vývojové krize můžeme například srovnávat s dynamikou krize životního stádia nebo i s vývojovou krizí manželství – a pokoušet se o zobecnění, jež nám zase umožní vytvářet hypotézy o dalších stadiích.

2. *Každé stadium je přípravou*³⁶ následujícího stadia i všech dalších stadií. To je předpoklad, na kterém stává rodná i školní výchova, a nepochybně převládá. Biodromální psychologie se snaží popsat a vysvětlit, jakými mechanizmy se výsledky vývoje, tak jak proběhl v jednom stadiu, uplatňují v dalším životě. Zkoumá přitom nejen záměrné výchovné působení a jeho výsledky, nýbrž i všemožné nezáměrné vlivy.

Existují nesčetné pokusy vysvětlit povahové individuální rozdíly a náchylnost k důgovním poruchám v dospělosti průběhem vývoje v prvních letech života. Od Freudových dob se diskutuje o *vývojovém primátu dětství*, tj. o tom, zda a do jaké míry na vývoji v dětství záleží celý náš další život. Mirkovička říká: „Své dětství v sobě skrýváme až docela nehlouběji. To víme nejspíše bezpečně, jako víme, že dům se staví od základů. První měsíce a první léta našeho života položily základní kameny pro stavbu celé naší osobnosti. Prvních tři roky slouží k tomu, aby z bytosti ovládané několika instinktivními reakcemi a základními reflexy uzrála dětská osůbka, která se někdy velmi energicky dovede prosazovat proti svému okolí. Během těch let se dítě naučí stát na vlastních nohou, osvojí si základ lidství ukrytý v řeči, přijme výzvu světa.“ (str. 19–20).

Vímno to bezpečné, nebo jsme o tom aspoň přesvědčeni stejně pevně jako Mirkovička. Ale neschopeme promluvit i skeprika, který říká: Je samozřejmě dobře známo, že existují vztahy mezi tím, jaký člověk je a jak se projevuje v předškolním věku – a později v dospělosti. Otázka však je, jsou-li tyto vztahy vůbec psychologicky zajímavé? Můžeme např. předpokládat, že nápadně krásné a urostlé dítě se bude již v mateřské škole projevovat v určitém směru podobně jako v dospělosti, kdy bude opět střídem pozornosti a přízně, závidět i snahy o přivlastnění. Co z projevu tohoto dospělého je výsledok raného učení – a co je prostě dáno tím, že je v dospělosti stejně krásný, jako byl v dětství? První mechanismus je psychologicky zajímavý, druhý je psychologicky banální, nepotřebujeme kvůli němu biodromální psychologii, a vlastně vůbec žádnou vědu. Něco podobného platí i pro vývoj inteligence: zjistím-li shodu mezi výkony, kterých dosáhly děti ve věku mateřské školy, a mezi výkony, kterých dosáhly tytéž děti po třech letech, výklad může být biodromální (příznivý vývoj v raném věku umožnil i pozdější příznivý vývoj), ale stejně dobře i sociální (dobrá rodina zajistila příznivé

vývojové podmínky jak v raném věku, tak i později), anebo biologický (vrozené vlohy se promítají jak v dětství, tak i v dospělosti).

Jednot je zle méně, než bychom si přáli. Zkusíte najít doklady, že osobnost v dospělosti, nebo dokonce v pozdním stáří záleží na tom, jaká byla péče a výchova ve věku kojeneckém a batolecím? Zkusíte prokázat, že způsob výchovy v adolescence ovlivní způsob, jakým bude náš adolescent za třicet let vychovávat své vlastní adolescentní děti? Zkusíte přitom „odpreparovat“ vliv biologické dědičnosti? Je to velmi těžké a sporné. Každý psycholog je jako safrán. Jde však o téma tak teoreticky zajímavé a závažné – jak jsou mnozí praktici i badatelé přesvědčeni – tak prakticky závažné, že jen smetlahatě nezdarů celých generací psychologů by nás mohly přimět, abychom se vzdali.

Klasická psychoanalýza předpokládala, že jádro osobnosti se vyvine v prvních pěti letech³⁸ pak už nedochází k podstatným změnám, resp. další vývoj je téměř prvními pěti lety v podstatě determinován (až na výjimky, kdy je člověk postaven nějakým výjimečně silným pozdějším psychologickým traumatem). Toto pojetí je stejně extrémní, jako kdybychom škrtili lidskou historii a nemávali pouze archeologii. Každé vývojové stadium přináší nové příležitosti a nová nebezpečí. V dospívání, v dospělosti i ve stáří dochází k radikálním obrátům jak k horšímu, tak k lepšímu.

Řeknu jenom, že je možné na základě poznání raných stadií pochopit a čas-časně předpovědět pozdější stadia. Existuje však i *zpětná porozumění, vzápětí*: Zkoumáme-li jedince v pozdějším vývojovém stadiu, můžeme najít také k tomu, jak se vyvíjel a projevoval o hodné dítě, co ho determinovalo, o čem slo, na čem ztroskotával. Například starý člověk věnuje hodně času vzpomínání, a i když průběh svého života bezděčně cenzuruje a přitlačuje (nebo – vzácněji – se obviňuje a očerňuje), odborné vedeným rozborům lze získat cenný materiál. Kromě toho ve stáří, když integrace osobnosti slabne, projevuje se často sklony a jiné vlastnosti, které po desítky let zůstaly skryté, ale mohly omezovat tvořivost, spontaneitu, bohatství prožitků. Tak nám poznání starce pomůže při práci s mladými lidmi: dovedeme o nich vidět tytéž problémy, se kterými kdysi zápasil on.

3. *Alonho roste osobnost?*

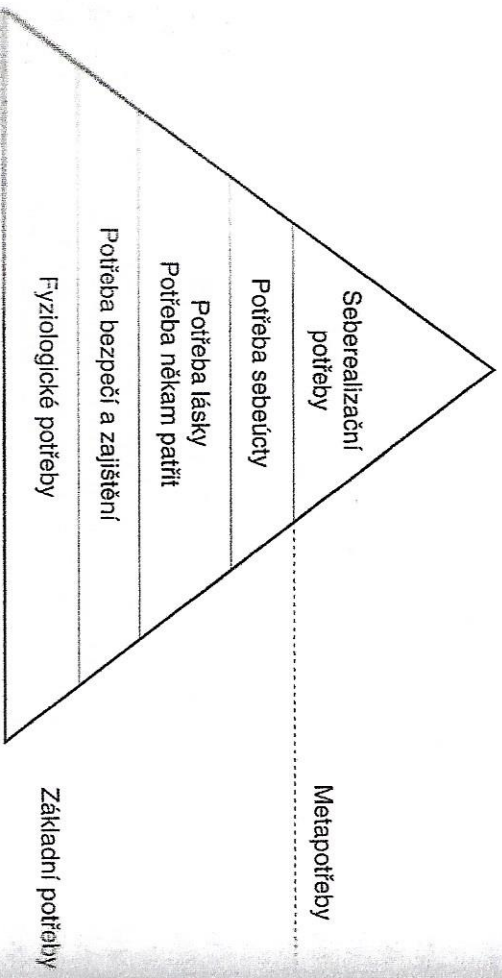
Alonho nezavítal na přírodovědě pronikl do biodromální psychologie pojem *biologické osobnosti* nebo *zrání osobnosti*. Tento pojem byvá chápán dosít volně a různě, nesoběckost, vyspělá hodnotková orientace, kulturnost, schopnost reagovat eklanamí a bolest. Podle řady autorů má člověk růst či zrát po celý

36 Nelze ovšem říci, že některá stadia jsou *parhous* přípravou budoucnosti. I dětství má svou smysluplnou úlohu, jen výroba robotů z Čaplova K. U. K. říká: „Vše dětství je technicky vzato bylo nezbytné. Právě strastný čas...“ I kdyby se nikdy nepřekládalo, že strastné dětství je základem úspěšné a produktivní dospělosti, nepřetáhneme o ně udávat a čerpat je – at patřičně k optimálnímu, nebo ke akceptabilnímu.

37 Odklonový pojem je *epigenetický* *parhous*, z řeckého *epigignomai* = rodit (vzniká) jeden po druhém.

Obr. 1.5 Maslowova hierarchie potřeb

Myšlenku osobního růstu jako základní úlohy a možnosti lidského života pozoruhodně zpracoval americký humanistický psycholog starší generace A. Maslow. V osobním růstu vidí projev základní tendence, jež je vlastně každému člověku a kterou je třeba respektovat i podporovat. Maslow byl přesvědčen, že člověk je v podstatě dobrý, a že tedy jeho *seberealizace* je zásadně pozitivní proces. Toto přesvědčení mu dovolilo udělat krok z filozofického a historického hlediska dost problematický: zařadil hodnotovou orientaci člověka, jeho ústí o spravedlnost, pravdu a další kulturní hodnoty, do kategorie potřeb, spolu se základními biologickými a psychologickými potřebami. Tak vznikla pozoruhodná *hierarchie potřeb*, která je – ať se souhlasem, nebo kriticky – ověřována v každé soustavnější práci věnované lidské motivaci. Suggestivní a esteticky působivé je znázornění této hierarchie jako pyramidy (viz obr. 1.5).

Základnu pyramidy tvoří fyziologické potřeby: potřeba potravy, kyslíku, pití, měrné teploty, potřeba pohybu, potřeba zbavit se bolesti a řada dalších. Její dno-li uspokojeny základní fyziologické potřeby, dostává se do popředí potřeba bezpečí: člověk jedná tak, aby se zajistil před různými bližšími i vzdálenějšími hrozbami. (Vidí-li se v bezpečí a zajistěn, aktualizuje se potřeba někam patřit

byť mlován. Jsou-li i tyto potřeby uspokojeny, vzroste zájem člověka na tom, aby měl pocit sebedůmy a sebeúcty; důležitou podmínkou toho, aby si vážil toho nebo, je ovšem respekt, uznání a ocenění těch, na nichž mu záleží.

Posled vyjmenované potřeby označil Maslow za základní nebo také nedobyté v tom smyslu, že vyžadují „přisun“ určitých objektů nebo podmětů. Jsou to *potřeby to či ono dostávat*.

Vrchol pyramidy tvoří nejvyšší potřeby, které Maslow nazývá „*meta-potřeby*“ nebo *seberealizačními potřebami*. Jsou to potřeby přesahující bezprohnaní (mohli bychom také říci egoistické) zájmy jedince. Patří sem potřeba poznávat se a poznávat nikoli pro bezprostřední užitek, nýbrž pro radost poznání, které člověku umožňuje orientovat se v řádu a smyslu jeho zkušenosti a jeho vztahů k druhým lidem. Patří sem potřeba tvořit, zejména umělecká i v řadě už profesionálně, nebo amatérsky) i potřeba usilovat o pravdivé mezilidské vztahy.

Je seberealizační úroveň se *mění i povaha lásky*. Nemí to už především potřeba dostávat lásku, mít k dispozici její objekt. V této vyšší lásce převládá spíše to, že objekt (je-li vhodné užít tohoto objektivistického slova o milování člověku) existuje, obdiv bez potřeby vlastnit, přát, aby ten, koho máme rádi, byl šťasten a realizoval plně své vlastní možnosti.

Seberealizace přináší – podle Maslowa – člověku *vrcholné zkušenosti* a zkušenosti nejvyššího štěstí a povznesení, až jakési uslechtilé extáze. Tyto zkušenosti přicházejí nikoli tak, že bychom o ně žádostivě usilovali, nýbrž naopak tak, že na nebo jako na subjekt zapomínáme, například právě v uvedené nejvyšší formě lásky.

Vrcholní dimenze Maslowovy pyramidy je zřejmě dimenzí osobního růstu. Hierarchie nižší potřeby musí být uspokojeny, aby se mohly aktualizovat a struktura osobnosti upevňovat vyšší potřeby. Fyziologické potřeby dominují a kopence (i když podmínkou přežití je zde také něžná péče!). Za dobrých životních vývoje se postupně vytvářejí vyšší potřeby, a jsou-li dostatečně uspokojeny, mříte uspokojování, růst pokračuje. Jsou-li naopak nižší potřeby frustrovány, ztrácejí vyšší potřeby na aktuální důležitosti: Chybí-li člověku člověku láska, ustupuje potřeba sebeúcty dočasné do pozadí.

Je-li jeho postoupl k vyšším potřebám, zejména k potřebám seberealizačním, pak však také značnou *odolnost vůči frustraci nižších potřeb*. Člověk může snadno a uvolněně o vyšší cíle může např. dlouho snašet nedostatek něhy neboho příkromu, strpí ponížování, a dokonce i silnou bolest, aniž by jeho seberealizační potřeby ustoupily.

Maslow přímo netřká, že jeho hierarchie potřeb vysvětluje celoživotní růst člověka v tom smyslu, že by každému stadiu dominovaly určité potřeby, a že základní potřeby se mohou proslábit již v mládí, snad již kolem dvacátého narozenin. Právě však vidíme doost zjednotnou analogií mezi Maslowovou hierarchií a

řarobí a celoživotním vývojem jako cestou ke zralosti, jak o ní mluví Erikson a jiní autoři: seberealizační potřeby odpovídají do značné míry generativitě (zralému rodičovskému postoji) a integritě, úsměvné moudrosti stáří.

Jak dělíme lidský život?

Bylo by ideální rozdělit lidský život na řadu typických stadií, platných ne-li pro všechny, tedy aspoň pro většinu lidí, a zabývat se vždy dominantním vývojem kolem příslušného stadia, případně jeho klíčovou krizí, jak to navrhl Erikson. Je to však možné jen zčásti: materiál, který nás zajímá a který je i prakticky důležitý, je příliš mnohotvárný, než aby ho bylo možno uspořádat podle kterékoli existující teorie. Při praktickém rozdělení životního běhu do kapitol, které budou následovat, slevíme dokonce i z náročného pojmu stadia a budeme mluvit skromněji o životních obdobích.⁴⁰ Tato období můžeme jen náležitě vymezit biologickými, sociálními a psychologickými předěly a také dominantní životní tématy, jimiž se budeme zabývat, určí jen zčásti strukturu vykladu.

Na začátku každé z následujících kapitol uvedu, proč příslušné období stavím tak, a ne jinak. Zde pouze vyjmenujeme jednotlivá období a připojíme několik předběžných poznámek.

1. *Prvních let období: od početí do narození.* Začátek tohoto období je biolo-
gicky jasný. Je ovšem sporné, kdy jedinec začíná také psychicky žít. Konec
období je dán jednoznačně porodem, který sice nemá pro každého jedince
stejný význam (nedonošenec!), ale je vpravdě epochální životní událostí.
2. *Kojenecké období: od narození do konce prvního roku.* Začátek období je
určen porodem, i když u právě zmíněných nedonošenců, zejména jsou-li
umístěni v inkubátoru, můžeme být na pochybách, zda jde již v plné míře
o kojenecký psychický život. Konec období je dán v podstatě konvencí.
3. *Období batole: od prvních do třetích narozenin.* Opožděné batole může být
psychicky ještě nějakou dobou „kojencem“, pro jednoduchost však zůstáváme
zde i později u jednoho kritéria – chronologického věku.
4. *Období předškolního dítěte: od 3 do 6 let.*
5. *Mladší školní věk: 6–11 let.*
6. *Pubescence: 11–15 let.* Během tohoto období probíhá obvykle puberta, jež
však nevyplňuje celou pubescencí; může ostatně přijít i předčasně, nebo
naopak opožděně.
7. *Adolescence: 15–30 let.*

Mladá dospělost: 20–30 let.

První léta: 30–40 let. Řada autorů dělí dospělost na delší období, avšak
nepohodlně. Často se mluví o střední dospělosti (30–45), *zralé dospělosti*
(45–60) a *stáří* (nad 60 let). Protože zde však neexistují jednoznačné pře-
děly, volím jednodušší dělení po desetiletích.

Střední léta: 40–50 let.

Poslední léta: 50–60 let.

Život po šedesátce, stáří (senium). Stáří je opět možno dělit na více úseků,
jímž naše úlohy to však není potřebné.

Mladší linie biodromálního vývoje

Člověk jako tvor se skládá z kapitol věnovaných jednotlivým etapám životní
cesty. V těchto kapitolách se přirozeně budou vracet stejná témata, např. vývoj
duševní a jiných poznávacích funkcí, vlastností vůle a charakteru, motivy, které
motivují jednání a jiné projevy člověka, vývoj vztahů k rodičům, vývoj
vztahů k jiným osobám a jinému společenskému uplatnění. Každé téma obecné psychologie,
sociologie osobnosti, sociální psychologie, psychologie duševních poruch má
svůj vývojový rozměr. Vše, co zakládá a z čeho se skládá duševní život, se
vždy obnovuje biodromálním vývoji postupují obvykle jako tato po kapi-
toly daných věkem, přičemž v každé kapitole se probírají především ta
části, která jsou vývojově nejaktuálnější: v batolecím věku vývoj řeči, v před-
školním a raně školním věku hra, ve čtyřicetých letech vztah ke stárnoucím
rodičům a k dospívajícím dětem, v pozdním věku vyrovnávání se smrtí.

V této přípravné kapitole naznačíme předem základní témata, k nimž se
budeme vracet ve všech věkových kapitolách, i když v některých případech více
než jednou, v jiných zase druhým. Tato témata nebudou mít také v jednot-
livých kapitolách své vyhrančené úseky, ve velké tematické rozmanitosti nebu-
dou zachyceny zcela. Následující stránky mají proto být jakousi „mapou“ dal-
šího vykladu, předběžným pohledem z pračí perspektivy.

Člověk a vývoj

Člověk není ovšem složkou duševního vývoje, ale je jeho důležitou hyb-
tovou determinancí. Na jeho základě lze – někdy snadno, někdy méně
snadno – vysvětlit činné duševní vývojové změny. Věnujeme mu místo vždy oby-
čejně věkové kapitoly, jednak pro přehlednost, jednak proto, že půjde oby-
čejně o jedno pochybnou látku; když ji probíráme, usnadní to pochopení dal-
ších kapitolovnějších poznámek a myšlenek.

(Chcél bych však varovat před optickým klamem: Tělesný vývoj není vždycky nejdůležitější determinantou psychologického vývoje. Zvláště v dlouhém období dospělosti, dokud biologická involuce nezačne ostře dirigovat náš další úděl, rozhodují o vývoji především jiné faktory. Jsou to na jedné straně společenské podmínky, příležitosti a požadavky (připomínám, že společnost je i otec, manželka, syn, přítel) – na druhé straně, zvláště u některých lidí, vlastní osobnost, způsob života, který si vytvořili, cíle, které si vytkli, poslání, které přijali. Tělesné omezení nebo chátání bývá dokonce *důsledkem* rozvrácených společenských (interpersonálních) poměrů, např. převahy nenávisťi v osobních vztazích, při neschopnosti tyto vztahy napravit nebo z nich vystoupit, případně důsledkem dezintegrace osobnosti u člověka, jehož život nemá žádný nosný cíl, žádnou naději. Velké procento lidí zanedbává své tělo, např. tím, že se různými způsobem dostávají do duševního stavu, který má vážné tělesné důsledky, zhoršuje spánek, trávení a jiné životně důležité funkce. Přecenování míry, ve které je vývoj osobnosti závislý na tělesném vývoji, je jednak důsledkem vlivu některého materialismu, jednak ohlaseem nativismu, přesvědčení, že dědičnost je v lidském životě rozhodujícím činitelem (viz str. 27).

Vyrovnávání se světem věcí a symbolů: poznávání, hra, tvorba, práce

Tato tematická linie začíná prvními dny života, kdy se dítě dostává do kontaktu s vnějším světem, učí se na něj reagovat a prosazovat v něm své potřeby. Patří sem pohyby konané zpočátku ústy, očima, hlavou a postupně dalšími částmi těla. Dítě se přizpůsobuje světu stále lepší koordinací vrozených reflexů, vnímání a naučených pohybů. Z této činnosti se vyvíjí inteligentní jednání, řeč, logické myšlení nejdříve spíše konkrétního, pak i abstraktního rázu.

V učebnicích vývojové psychologie je uskládenou tradicí, že výklad začíná právě z tohoto konce. O této „smovně nízi“ více poměrně nejvíce, a – zejména zasluhou bývalého českého psychologa Jšana Piageta – jí i teoreticky dosti dobře rozumíme. Ale i zde bych chtěl důrazně varovat: Jestiže stavíme na první místo kognitivní (poznávací) vývoj a kopíruje na další místa vývoj citů, potěš a lidských vztahů, vzniká dojem, že dítě je především malý badatel, který vnímá svět a rozumově ho chápne, a k tomu se nejlépe „*dotakává*“ *připojit* city a lidské vztahy. Neotí to mládo. Piaget byl velký psycholog, ale ještě více ho zajímala filozofie a gnoseologie, teorie poznání. Psychologie pro něj byla jen (nebo hlavně) nástrojem gnoseologického badání. Naše východisko je jiné: jde nám od začátku až do konce o člověka jako spolehlivý, ze kterého se rohl a v němž se stále znovu sbehuocuje cílení a poznávání. Toto spojuje (je) rámcem orientace a jednání v oblastech, které označujeme jako neosobní. Výchovai perspektiva je pak takováto: Dítě je od počátku v uzším vztahu a kontaktu, prvními poznávacími přednávký jsou materiální badání – první znavřovací centrem děláte hlasy (jež však může i dnat) –, nejlépe pečovat, ale někdy i nespáti, hlasitě říct, tvář, hlas...

„*Matulanky*“ poznání se kombinují se „samohláskami“ citů od prvních „slov“ našeho starobuho příběhu. Nebo přesněji: nejdříve jsou zde (velmi prosťá) celá „slova“ a ta se postupně rozčleňují (diferencují) v jednotlivé „hlásky“.¹²

Činnosti způsobily vyrovnávání se světem jsou pro nás jakýmisi *nástroji* k dosažení cíle, k uspokojování potřeb. Zároveň jsou však tyto činnosti samy o sobě velkou potřebou a radostí. Provádíme je z *vlastní iniciativy*, někdy přímo z vlastní vůle, zejména v nich. – Když se na ně díváme z tohoto hlediska, vidíme, jak mají poznávání, hru, tvorbu i práci, jak jsme je seřadili v názvu této dílčí kapitoly: dříve se orientujeme a uplatňujeme ve světě přírody, ve světě věcí a symbolů, dříve a ve světě myšlenek, které tvoří duchovní bohatství lidské civilizace.

Znovu činnostmi se orientujeme a uplatňujeme i ve společnosti, a dokonce i ve jednotné věci vlastní osobě, jak o tom budeme mluvit v následujících kapitolách. Vývojové linie, které právě načrtáváme, neo značují nějaké oddělené „*lini*“ vývoje. Vývoj člověka je jen jeden a tvoří velmi spletitý celek. Každá linie znamená spíš hledisko, úhel, ze kterého se právě na člověka díváme, než oddělenou část jeho duševního života či osobnosti.

Nejbliží sociální vztahy

Činnosti o vztazích k našim nejbližším, k rodině, k velmi blízkým spolupracovníkům a přátelům, k lidem, jejichž psychologická blízkost jsme si zvolili z vlastní vůle, ale i k lidem, jejichž psychologická blízkost nám byla vnucena – a počítáme s tou i osobní nepřítel. Tyto vztahy jsou stále přítomným tématem našeho duševního života a jejich proměny (ovšemže i jejich trvání) se hluboce dotýkají naší osobnosti. Vývoj osobnosti tyto vztahy ovšem také mění, a to do značné míry zákonitě. Proto můžeme mluvit o vývoji nejbližších sociálních vztahů jako o součásti biodromálního vývoje. V různých stadiích života vstupují do vztahů různého typu a opět z nich vystupujeme, necháme je na sebe působit a postupem působí a sami se v nich nějak projevujeme, jsme v nich rozrušeni nebo podřízeným partnerem. Dostáváme se do trojúhelníkových vztahových vztahových sil, jak to odpovídá možnostem a potřebám našeho vývojového stadia.

V každé velké obraně kapitulo budou nejbližší sociální vztahy jedním z hlavních témat, ať budeme mluvit o tom, jak se dítě učí s důvěrou přijímat činnosti, jak se začíná domáhat autonomie, jak se přejímáním rodičovských vztahů vytváří jeho svědomí, jak se učí žářit i společně si hrát.

Vývojová psychologie, zejména biodromální, se musí zabývat i sexualitou nebo — kdybychom chtěli užít Příhodova přesného, ale nevíztého pojmu — *sex-erolitkou*. Příhoda říká: „Pojednání o vývoji lidského života je nemyslitelné bez soustavného přihlednutí k nejlhubšímu dění, jakým je heterosexuální (a výji-měně homosexuální) gravitace jakožto základní životní zákonitost.“ Budeme mluvit o sexuální potřebě, o sexuálních fantaziích, o psychofyziologii sexuality atd. Vždy však pro nás bude *sexuální především záležitostí lidského vztahu*, teprve na druhém místě ji budeme chápat jako biologickou funkci, která se pro-jevuje v duševním životě.

Vývoj sexuality a erotiky začíná patrně přípravými stadii již v prvním roce života, kdy mateřská náruč je první školou něžnosti (snad můžeme říci milostné něžnosti); významná je pak sexuální identifikace, přijetí a postupné rozvojem ženské nebo mužské úlohy ve hře, včetně brzkých sexuálních her. Novou kvalitu pak tvoří platonické dětské lásky, pubescenční a adolescentní mládežnická a heterosexuální, případně také homosexuální experimentování. V dalším vývoji procházejí někteří mladí lidé problematickým stadiem dospělé dynamické promiskuity (viz str. 239), jiní směřují hned k vytvoření stabilního vztahu, který dostává zpravidla formu manželství. Sexuální vztahy pokračují — a většinou či menším dodržováním monogamie — po celou dospělost, přičemž se ovšem kvalita sexuálního života zvolna mění. Staří jsme si zvykli chápat jako převážně asexuální životní období, dnes se však sexuální život ve stáří většinou považuje za normální a žádoucí, mimo jiné i ze zdravotního hlediska; ovdovělým nebo opuštěným starým lidem se doporučuje navazování nových sexual-ních vztahů.

Intenzivní a bohaté byvají již v dětství také *izosexuální* (stejnopohlavní) přátelstvá vztahy, které někdy vydrží po celý život. Umožňují v něčem větší důvěr-nost než heterosexuální vztahy a jinou kvalitu vzájemného porozumění, jež se navyšuje se součejíživostí. Takové vztahy mívají v sobě více hravosti; někdy se vyvinou ve vztah tvořivé spolupráce nebo společného zápasu o zlepšení poměrů v menší nebo větší společenské skupině. Další kapitolou vývoje nejbližších sociálních vztahů bude *rodčovost*. Péče o potomstvo je — jak dnes víme — sou-částí genetického programu muže i ženy. Na tomto biologickém základě vy-pěstovala kultura bohatý, diferencovaný, většinou doživotní citový vztah, často silnější než vztah k partnerovi a než vztah k vlastním rodičům; bývá to ovšem vztah složitý, nepřehledný, někdy zranující až patologemí (oboustranně). Budeme sledovat i to, jak se rodičovský jednostranně pečovatelský vztah postupně mění ve vztah symetričtější a konečně ve vztah, kde jsou rodiče stále více *zářezáni na dělaech*. Životní cesta jedince v rodině a s rodinou je tedy jednou z našich základních témat.

Psychologicky blízký, citově intenzivní může být i vztah mezi záplem a učitelem, vztah ke sportovnímu trenérovi, k vedoucímu učitel nebo mentři skupiny v organizované mlá-

de, později k nadřazenému nebo k někomu, kdo je nám celoživotním vzorem. Takový vztah může být vzájemný a může patřit k tomu nejceňnějšímu, co nás v životě potká.

Místo sociální vztahy

Podstatně determinuje náš celoživotní duševní vývoj nejen v nejbližších vzta-hových sítích, ale i v pracovním kolektivu, ve školní třídě, nabízí nám (nebo vnucuje) nějaký model do velkých, někdy prakticky anonymních skupin. Představuje se jako i proafektivním masových sdělovacích prostředků, předpisy a výzvami sociální funkce.

Často na *evolučnějším životě* tvoří přinejmenším stále pozadí našeho celoživotního života, již dvoutleté dítě tuší, že mimo rodinu je jakýsi velký svět — svět lidí, na němž se i ono bude — podílet. Později je pro dítě stále důležitější, jak rodiče v tomto světě obstojí, oč v něm usilují. Společenský život se rozvíjí a pubescent chápe už i celé lidstvo jako něco, k čemu je třeba mít citově zbarvený a angažovaný vztah.

K vývojové normě dospělosti patří *aktivní podíl na životě obce*, širší nebo užší podíl, už v roli toho, kdo se podílí na vedení, nebo kdo se loajálně, se sou-činností a radou dává věst, i když se v případě potřeby také kriticky ozve. Zapojení do společenské sítě pracovních vztahů, sledování kulturního života, politické debaty, cvičování s hlubšími zájmy, než je prostá rekreace — to vše je důle-žitou součástí života a faktorem biodromálního vývoje.

Ve stáří přirozeně ubývá aktivního uplatnění v širším sociálním měřítku, a však nemustí znamenat úbytek zájmu. Naopak, starý člověk se často vrací více než v mládí na mravní a sociální hodnoty, přemýšlí o nich, stává se citově, napomínajícím kritikem, *strážcem tradice*. V tom je velká společenská služba stáří — v rodině, v domě, v ulici, městě i v celém národě.

Vztah k minulosti, přítomnosti a budoucnosti

Často je základním rozměrem životní cesty a biodromálního vývoje. Avšak co je to minulost? Vědova představuje chronologického času jako nekonečné přímky od minulosti nekonečnu do plus nekonečna, to je vysoká matematicko-fyzikální abstrakce. Je to prázdno schéma, které lze naplnit čímkoli. *Psychologický čas* znamená formu je čas cesty *odněkud někam*. První látkou, z níž se tvoří, jsou vzpomínky a „nadeje“, když máme hlad a prs je mimo náš dosah, později matka a její mléko, do to i rozkošnické loučání s jídlem a mimická „konverzace“ s matkou, ve kterém si kojence libuje v matčině náruči, jistý, že mu prs patří. Je matčiní i obavě se brzy druží vzpomínka, později záměr, nutnost vytr-

časná vzpomínka, že jsme užili slovy odpovídajících myšlenk vyžádání útupku vývoje a přirozené kojení v prvních měsících života.

vat, vzdor, který se pomalu unavuje, prázdniny, které se blíží, ale jsou pořád nekončící daleko. *Minulost* nabývá na váze, stává se rozměrem našeho životního příběhu, později i příběhu naší rodiny a národa. Začínáme chápat, že jsou věci a lidé, kteří se už nevrátí, minulost a budoucnost dostávají jednosměrný, nevrátitý charakter. *Smrt*, chápaná původně jako zrušitelné odloučení, postupně získává povahu tragédie, která dává přítomnosti i budoucnosti zvláštní naléhavost. Uvěme se žít i v čase svých dětí, které nás přezijí, budovat domy, sázet stromy a snad i psát knihy do tohoto jejich času. Existuje ovšem i „mrtvý“ čas každé deprese a roztržitý čas člověka, jehož duševní život se rozpadl, dezintegroval, takže jeho svět ztratil i elementární časovou organizaci „bylo – je – bude“.

Prády toto všechno je čas. Čas konkrétní, psychologický, žijí jinak v dětství, jinak uprostřed života, jinak ve stáří. Ať se budeme v této knize zabývat čimkoli, bude to srozumitelné jen v souvislosti životního času.

Vztah k vlastní osobě

Ať děláme cokoliv, ať je to práce, milování, denní snění nebo parašutistický mešker, vždy je potenciálně nebo aktuálně přítomno *rozdělení na „já“ a „ne já“*.⁴⁴ Máme sklon zjednodušovat si rozdělení na já a nejá tím, že se uchýlíme k fyzice: mé já je prostě těleso, jasné ohraničené kůží. Když přejdeme k biologii, nastanou už menší komplikace: odumřelé konce nehtů, které jsem si ještě nestříhal, sliny v ústech a obsah střev, žluč, která putuje žlučovýmdem do dvanáctníku, malý neškodný nádor, který si dám zlítra z estetických důvodů vypálit, zlatý zub a kloubní protéza, lek, který mám právě v krvi – co z toho je já a co nejá? V psychologii je to ještě zajímavější: moje nápady a moje nehopnost mít nápady, moje láska, pycha, vzpomínky a plány, moje česť, moji neblížší, moje dílo, můj majetek – k tomu všemu mám vztahy různé kvality, často podobné a někdy i silnější než k vlastnímu tělu, třeba k některé jeho postřadatelné části, jako je žlučník, který si dám vyoperovat. A musíme to ještě skomplikovat: *Kdo si dá ten žlučník vyoperovat? To já, které ho má... nebo to já, které jim je?*⁴⁵ Každý z nás má určitý obraz „vnitřního“ *duševního uspořádání*, v němž proti sobě stojí instinktivní sebezáchranná tendence a vůle akce; touha skrýt se někde v bezpečí, a proti ní vědomí daného slabu; rozum, a proti němu slasť z prožívání rizika. K tomuto obrazu vlastního já patří i něco jako jádro, snad teziště nebo ohnisko vědomí, aktivní střed, subjektivně

Podobně jako vztah k času, i *vztah k vlastní osobě je složitý psychologický vztah*, který je skálym pozadím našeho duševního života a který se celý život mění. Takzvaný psychologický porod, kterým se vyčleňujeme z *původní symbolické nerozlišnosti „matka + já“*, trvá řadu měsíců v kojeneckém a batolejším věku a dozrívá léta, u někoho i desítky let. První vědomé „chci“ a „nechci“ jsou prvním vývojovým objevem, spojeným s pozoruhodnou slasť ze sebeprovození. Dalším skokem ve vývoji já je vznik *svědomí*; pozdější revoluci je zduševnění zaměřené do vlastního nitra, sebepozorování, tzv. introspekce, doprovázená pocitem důležitosti vlastní osoby a kolísavým sebehodnocením, poznáním. Koncepce adolescence přichází obvykle uklidněn, věší jistota a sebevědomím, často již jasný (byť třeba naivní) plán budoucí životní dráhy: *Můj životní projekt* – to jsem také já. Novou formulaci sebe samé nachází těhotná žena v matriceké úloze, muž obvykle zpočátku více v pracovním vyniknutí. *Časová obnovu síli zájem o vlastní tělo*, které vyžaduje zvýšenou péči a budí zájem. Nežbytné vyrovnání s úbytkem tělesných sil, duševní pružnosti a tělesné atraktivily je pak spojeno s další přestavbou já, náročnou a často bolestnou.

Tím jsme – opět jen letmo – načrtli další vývojovou linii, ke které se budeme vracet v příštích kapitolách v různých souvislostech. Neexistuje totiž žádný *ideální* krok ve vývoji osobnosti, který by nebyl spojen s vývojem já, přesněji s vývojem *já*, která součástí by nebyl i vývoj já.

Nová duchovní

„Duch“ a „duchovní“ (případně cizím slovem „spirituální“) se těžko mohou definovat, ale rozumíme jim na základě obrázců metafór. Poukazují zejména na převahující každodenní životní „provoz“, obstarávání věcí a uspokojování tělesných potřeb. Jde o něco vyššího, ušlechtlejšího, o to, čím člověk žije nad svou běžnou existenci, o sféru kultury a mravních hodnot, o něco, která povznášá, o moudrost, o hledání pravdy, která je nad člověkem, o smysl života.

„Duchovní“ byla – a ve většině světa dosud je – tato sféra úzce spojena s některými *religiozními*, v našem případě s křesťanstvím. Právě v našem sociokulturním obrátcu však došlo k radikálnímu odvratu od náboženství, zejména od církevně organizovaných forem. Jak řekl největší evropský religionista⁴⁷ „v posledních století křesťanstvo, masový výskyt nenáboženského člověka, k němuž dochází zejména v Evropě, představuje nový, zcela ojedinělý jev v dějinách náboženství. V uprotěnění od náboženství se hledala a dosud mnohdy hledá pravá duchovní svoboda a humanita.“

44. Abychom ne vyhnuli ovzdušnění, budeme nadále psát *já* a *nejá*.

45. Křesťanství očekává: *Mezi tělo – nebo jsem tělo?*

46. *„Duchovní“* znamená subjektivně, *já* má na hranici *životního*, *jevo* kterým se v této knize nacházíme, *duševní* vře, *než* je *duševní*.

Moderní psychologie byla a dosud je z velké části chápána jako alternativa k náboženskému a mimo jiné jako nástroj sloužící k oproštění od náboženských iluzí. Podrobné zkoumání iluzí (ať už jakýchkoli) není přirozené příliš atraktivní, zejména pokud předpokládáme, že jejich dny jsou sečteny. To byl snad hlavní důvod, proč psychologie náboženství byla po většinu minulého století popelkou mezi psychologickými obory (viz Křivan, 2002), a to nejen v komunistickém světě – tam byla trpěna výlučně jako nástroj ateistické propagandy. V posledních deseti letech však v psychologii (zejména americké) má vysokou frekvenci pojem *spiritualita*. „Spiritualita bez náboženství“ je nyní populárním programem mnoha duchovním hledajících lidí¹⁵ i uznávaným předním vědním psychologického zkoumání.

Náboženství, případně to, co vstupuje na jeho místo, tvoří tedy důležitou součásti některých psychologů dokonce klíčovou – složku lidského života, kterou nemůžeme opominout ani při studiu vývoje osobnosti (Erikson, 2003; Vágnerová, str. 271–273).

Poruchy duševního vývoje

Většinu duševních poruch, které vyžadují odbornou psychiatriickou a psychologickou péči, můžeme chápat jako poruchy duševního vývoje, případně jako následky chybějícího duševního vývoje. Existují odvážně a dobře promyšlené pokusy (navrznili jsme na to už na str. 46) najít pro každou duševní poruchu příslušnou vývojovou chybu, podle možnosti navrhnout i metody, jak u pacienta přivést duševní vývoj na správnou cestu, dohonit vývojový dluh, umožnit návrat k některé ze zdravých nebo aspoň nouzově vyhovujících variant vývoje.

Vývojové poruchy vznikají na všech prvně probíraných vývojových liniích. Jejich příčinou může být tělesné onemocnění, celkový nebo dílčí defekt intelektu, porušené vztahy v rodině, patologické prožívání času, poruchy ve vztahu k vlastní osobě i ke světu ducha.

Duševní porucha je pro vědce velmi dobrou příležitostí dovědět se něco i o normálním duševním vývoji: snad v každém chorobném příznaku můžeme rozpoznat projev činnosti, která je v dřívějším životním stadiu – nejčastěji v raném dětství – normální.

Něco podobného platí i o tělesné nemoci. Mimořádná situace, kterou nemoc předstírá, výje, přimutí jednotlivé subsystémy ukázat, co dovedou, organizmus musí sahnout hluboko do svých rezerv. Proto dnes lékaři často užívají tzv. záškrťové diagnostiky: zabíjí různé orgány, přimutí je k mimořádnému výkonu a z výsledků usuzují na jejich stav. – Podobně i v životě společnosti, např. rodinného, mimořádná situace často ukáže, jaké jsou doopravdy vztahy mezi jeho jednotlivými členy: přijde „okamžik pravdy“.

Norma duševních poruch pro poznání duševního vývoje si ještě lépe uvedeme, když uvážíme, že *mezi normou a patologií není tak ostré děličko*, jak se tomu lidé domnívají. Představa, že zdravý člověk duševně onemocní, stárně, léčí se a znovu se uzdraví, odpovídá skutečnosti jen někdy, u některých duševních poruch. Častěji je tomu tak, že se člověk pohybuje na stupnici mezi *úplným, normálním duševním zdravím* – a *těžkou patologií*, která nezbytně vyžaduje psychiatrickou léčbu. Většina z nás má někdy v životě potíže, které by už psychiatrie neholen diagnostikovat a léčit jako duševní poruchu, ale které prostě přetrvávají, které ostře ani nechápeme jako nemoc. Navíc se většina duševních poruch vyvíjí jako jak ve velmi lehké, řekli bychom náznakové, tak i těžké formě. To, čeho se tolik děsíme u těžkých psychiatrických pacientů, vyskytne se i u nás – v mírnějších rozměrech a letmo – také u nás samých.

Jak se zkoumá celoživotní duševní vývoj?

Žít se rozumí jako s určitým vědním oborem, měl by alespoň přibližně vědět, jak se rozumí se dochází k poznatkům, které mu jsou „předkládány“ (Erikson). Umozňuje mu to v daném oboru kritičtější mysl, hlouběji rozumět, objevit, pochytovat a samostatněji uplatňovat v praxi to, co se dozvěděl. Je to na mnoha místech, jak už členář zjistil, uvádím nejen výsledky vědecké práce, ale také postupy, kterých se v nich užilo. Na následujících stránkách podávám ve stručném náčrtu některé metodologické principy (a také některé biodromální psychologie).

Metodologické otázky vývojové psychologie

Pro koho se zabýváme duševním vývojem jedince. To je však jen jedna – z mnoha praktických uplatnění nejdůležitější – součást *celého systému* *biopsychologické vývojové psychologie*. Pouze spoluprací všech oborů je možné získat objektivně platné výsledky.

Psychologová psychologie nesmí mít klapky na očích. Nesmí se omezit – jak to bylo u akademů lidí, kteří žijí v určitých sociokulturních podmínkách, – na akademický lid, který žije v určitých sociokulturních podmínkách, – a tímto není tolycejně navíc mluvících český a vedoucích takový způsob života. Je to nám a míjí při výzkumu dobře komunikuje). Musíme se rozhlížet po celém světě a po celé lidské historii, musíme srovnávat i psychiku různých kultur a druhů. Někdy nás šokuje, jak lidé vůbec mohli nebo mohou dělat to, co děláme po narození velkého dítěte, mřázat divkám z lepších rodin nohy do vzduchu, karstovat chlape, aby měli pěkný hlas, kojít do deseti let, trávit dětství v klášteřích kobkách – a přece toto vše je člověk! Stejně tak, jak starší doprovází učí mladá, co se má jít a co ne, jak vlčí vůdce vede svůj lid, jak se své společenstvo nebo jaké slany odobrují od stáda, aby zomřel.